

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20^{ΗΣ} ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2004

ΥΠΟΔΟΧΗ

ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΙΩΑΝΝΗ ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
κ. ΣΠΥΡΟΥ ΙΑΚΩΒΙΔΗ

Ἔχουμε σήμερα τὴ χαρὰ νὰ ὑποδεχθοῦμε τὸν καθηγητὴ κύριο Ἰωάννη Μανωλεδάκη, γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐπίλεκτο μέλος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου της. Ἐκεῖ γεννήθηκε, ἐκεῖ σπούδασε ἀριστεύων, ἐκεῖ ἀπέκτησε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος, τοῦ ὑφηγητοῦ, τοῦ ἐπικούρου καί, τέλος, σὲ ἡλικία 41 ἐτῶν, τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ. Αὐτὰ μὲ ἓνα διάλειμμα δικηγορίας, πού τοῦ προσεπόρισε τὸν τίτλο τοῦ ἐπιτίμου δικηγόρου, καὶ μιᾶς σύντομης θητείας του ὡς ἐπικούρου καθηγητοῦ στὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο ἀπὸ ὅπου ἐπέστρεψε σχεδὸν ἀμέσως, στὴν Alma Mater του. Τὸ διδακτικό, συγγραφικὸ καὶ ἐκδοτικὸ του ἔργο εἶναι ἐντυπωσιακό. Ὁ κ. Μανωλεδάκης εἶναι, θὰ ἔλεγα, ἓνας διακεκριμένος νομοδιδάσκαλος, μὲ πεδίο ἐπιστημονικῆς δραστηριότητος τὸ Ποινικὸ Δίκαιο, τὸ ὁποῖον ἔχει πλουτίσει μὲ πρωτότυπες θεωρητικὲς ἀπόψεις καὶ ἐρμηνεῖες πού ἔχει ἐκφράσει καὶ ἐκφράζει ὄχι μόνο θεωρητικὰ ἀλλὰ καὶ στὴν πράξη, τόσο ἀπὸ τὶς διαφορὲς ἑδρες ἀπὸ τὶς ὁποῖες διδάσκει ὅσο καὶ στὰ νομοθετήματα πού προετοιμάζει γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκάστοτε κυβερνήσεων. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν εἶναι εὐτυχὴς πού σᾶς καλωσορίζει ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος της ἐξ Ἑλλήνων ἐπιστημόνων τοῦ ἐσωτερικοῦ.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ
κ. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀγαπητὲ Κύριε Συνάδελφε,

Κατ' ἐντολὴ τῆς Συγκλήτου καὶ μὲ ἰδιαίτερη χαρὰ παρουσιάζω στὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο σας καὶ τὴν ἐν γένει πνευματικὴν προσφορὰ σας.

1. Γεννηθήκατε τὸ 1937 στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἡ οἰκογένειά σας ἐγκαταστάθηκε στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30, (ὁ πατέρας ἦταν δικαστὴς) καὶ ποὺ εἶναι τὸ κέντρο τῆς ὅλης παιδείας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητάς σας. Εἴσθε γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Μακεδονίας, ἀληθινὸς σύγχρονος Μακεδόνας.

Ἐφοιτήσατε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀριστεύοντας σὲ ὅλα τὰ ἔτη τῶν σπουδῶν σας καὶ ἐλάβετε τὸ πτυχίο σας τὸ 1960 μὲ ἄριστα. Ἀρχίσατε τὴν πανεπιστημιακὴν σταδιοδρομίαν στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο τὸ 1965 μετὰ τὴν τριακοντάμηνη θητεία σας στὶς ἑνοπλες δυνάμεις. Μέχρι τὸ 1969 διατελέσατε ἐπιστημονικὸς συνεργάτης στὴν ἔδρα τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, ποὺ κατεῖχε ὁ ἀείμνηστος Ἀριστόβουλος Μάνεσης, τὸ 1967 ἀναγορευθήκατε διδάκτωρ καὶ τὸ 1972 ἐκλεχθήκατε ἐπίκουρος Καθηγητὴς στὴν Πάντειο Σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν. Τὸν ἴδιο χρόνον ἐκλεχθήκατε ὑφηγητὴς καὶ ἐπίκουρος Καθηγητὴς καὶ τὸ 1978 τακτικὸς Καθηγητὴς στὴν Γ' ἔδρα τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὅπου εἵχατε διδάξει τὰ μαθήματα τοῦ Γενικοῦ καὶ Εἰδικοῦ Ποινικοῦ Δικαίου σὲ προπτυχιακὸ καὶ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο, τῆς Ἑμβάθυνσης στὸ Ποινικὸ Δίκαιο, τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, τῆς Εἰσαγωγῆς στὴν Ἐπιστήμην καὶ τῆς Δικαστικῆς Ψυχολογίας.

Ἀπὸ τὸ 1975 ἕως τὸ 1977 ὑπῆρξατε καθηγητὴς στὴν νεοϊδρυθεῖσα Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θράκης στὸ μάθημα τῆς Εἰσαγωγῆς στὴν Ἐπιστήμην. Ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς Ἐθνικῆς Σχολῆς Δικαστῶν (1995) διδάσκετε στοὺς σπουδαστὲς τῆς Ποινικῆς Δίκαιου. Ἐχετε διδάξει ἐπίσης, στὸ πλαίσιο προγραμματισμένων μαθημάτων, στὴν Ἀνώτατη Σχολὴ Πολέμου, στὸ «Ἀνοιχτὸ Πανεπιστήμιο» τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, σὲ «Λαϊκὰ Πανεπιστήμια» πολλῶν Δήμων τῆς χώρας (Αἰγάλεω, Σερρῶν, Κατερίνης, Νάουσας κ.ἄ.).

Ἀπὸ τὸ 1978 ὑπῆρξατε εἰσηγητὴς πολλῶν διδακτορικῶν διατριβῶν καὶ διατριβῶν γιὰ ὑφηγεσία, οἱ συγγραφεῖς τῶν ὁποίων ἐξελίχθηκαν σὲ καθηγητὲς Ἀνώτατων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων.

Ἐπτά ἀπὸ τοὺς ἑννέα πρωτοβάθμιους καθηγητὲς τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπῆρξαν μαθητὲς σας, ὥστε νὰ μπορεῖ δικαίως νὰ γίνεῖ λόγος γιὰ «σχολή» Ποινικοῦ Δικαίου τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ δημιουργήσατε.

Ὑπῆρξατε δύο θητεῖες Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Νομικῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀπὸ τὸ 1986 ὡς τὸ 1988 Κοσμήτορας τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν. Ἐπίσης ἔχετε διατελέσει διευθυντὴς τῶν Τομέων Ποινικῶν καὶ Ἐγκληματολογικῶν Ἐπιστημῶν (ἀπὸ τὸ 1982 πέντε φορές), καθὼς καὶ τῆς Ἱστορίας, τῆς Κοινωνιολογίας καὶ Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου (τὴ διετία 1982-1984).

Εἴσθε μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικῆς καὶ πρόεδρος ἢ ἀντιπρόεδρος ἢ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου πολλῶν ἐπιστημονικῶν σωματείων καὶ ἔχετε διευθύνει νομικὰ περιοδικά.

2. Τὸ συγγραφικὸ ἔργο σας, ποὺ καλύπτει ὅλο τὸ ποινικὸ δίκαιο καὶ διακρίνεται γιὰ τὴ βαθειὰ ἐπιστημολογικὴ ἀνάλυση τῶν θεμάτων καὶ τοὺς κοινωνικοὺς παράγοντες ποὺ ἐπιδροῦν, περιλαμβάνει δεκαοχτώ (18) βιβλία, τρεῖς (3) τόμους μελετῶν καὶ τρία (3) μικρότερα βιβλία μελετῶν, ὅπου περιέχονται περὶ τίς ἑκατὸ μελέτες – συνολικὰ χιλίων τετρακοσίων δέκα (1410) σελίδων – δημοσιευμένες σὲ νομικὰ περιοδικὰ ἢ ἐπιστημονικὲς ἐπετηρίδες.

Στὴ διδακτορικὴ σας διατριβὴ μὲ τίτλο «Ἡ προστασία τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας κατὰ τὸν Ἑλληνικὸ Ποινικὸ Κώδικα» ἀναλύετε μὲ συστηματικὸ τρόπο τὸ ἔννομο ἀγαθὸ «πολιτειακὴ ἐξουσία» καὶ κατατάσσετε τὰ κατ' αὐτῆς ἐγκλήματα ποὺ τυποποιοῦνται στὸν Ποινικὸ Κώδικα. Διακρίνετε τρεῖς ὅψεις τῆς «πολιτειακῆς ἐξουσίας», τὴν πολιτειακὴ ἐξουσία κατὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς (μὲ βασικὴ προσβολὴ τῆς τὸ ἔγκλημα τῆς ἀντίστασης), ἐκείνη ποὺ ἤδη ἔχει ἐπιβληθεῖ ἐπὶ προσώπων ἢ πραγμάτων (μὲ βασικὴ προσβολὴ τῆς τὴν ἐλευθέρωση φυλακισμένου ἢ τὴν παραβίαση κατάσχεσης, ἀντίστοιχα) καὶ τὴν πολιτειακὴ ἐξουσία ὡς ἡθικὴ δύναμη ἐπιβολῆς (μὲ βασικὴ προσβολὴ τὴν ἀντιποίηση ἀρχῆς). Οἱ διακρίσεις αὐτὲς καθιερώθηκαν στὴν ἐπιστῆμὴ τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Ἡ διατριβὴ βραβεύθηκε ἀπὸ τὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὡς ἡ καλύτερη, στὸ δημόσιο δίκαιο, τῆς δεκαετίας 1960-1970.

Μὲ τὴ διατριβή σας ἐπὶ ὑφηγεσία, πού ἔχει τίτλο «Ἡ προστασία τῆς δημόσιας τάξεως κατὰ τὸν Ἑλληνικὸ Ποινικὸ Κώδικα», ἀναλύετε καὶ ὀριοθετεῖτε τὸ ἔννομο ἀγαθὸ «δημόσια τάξη» καὶ κατατάσσετε τὰ κατ' αὐτοῦ ἐγκλήματα, πού τυποποιοῦνται στὸν Ποινικὸ Κώδικα. Διακρίνετε τὴ δημόσια τάξη ὡς πολιτειακὸ ἀγαθὸ καὶ ὡς κοινωνικὸ ἀγαθὸ καὶ ἀναλόγως κατατάσσονται τὰ σχετικὰ ἐγκλήματα σὲ ἐκεῖνα πού προσβάλλουν τὴν πρώτη ὄψη, σὲ ἐκεῖνα πού θίγουν τὴ δεύτερη ὄψη τῆς καὶ στὰ μικτοῦ χαρακτήρα (λ.χ. διέγερση, διατάραξη κοινῆς εἰρήνης καὶ διασπορά ψευδῶν εἰδήσεων, ἀντίστοιχα). Καὶ αὐτὲς οἱ διακρίσεις καθιερώθηκαν στὸ ποινικὸ δίκαιο.

3. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, κάθε ἔννομη τάξη διαμορφώνεται ἐξελικτικὰ σύμφωνα μὲ τὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα συντελοῦν στὴ δημιουργία μιᾶς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἠθικὲς, φιλοσοφικὲς, πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀρχὲς πού κάθε φορὰ τὴν ἐμπνέουν. Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ οἱ ἐπιστῆμες καὶ ἡ τεχνολογία συμβάλλουν ἐπίσης σὲ σημαντικὸ βαθμὸ στὴν διαμόρφωση τῆς ἔννομης τάξεως. Ἡ ἔννομη τάξη ἀποσκοπεῖ στὴν πραγματοποίηση ἐξωνομικῶν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι καθορίζονται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ παράγοντα πού ἐπικρατεῖ κάθε φορὰ.

Ὁ κλάδος τοῦ ποινικοῦ δικαίου περιλαμβάνεται στοὺς κλάδους ὅπου ἡ ἀντιμετώπιση κοινωνικῶν δεδομένων ἔχει πρωτεύοντα ρόλο. Οἱ ἀποδεκτὲς ἠθικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀξίες ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κεντρικὰ στοιχεῖα τῆς διαμόρφωσης, τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων του. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἦταν ἀπὸ πολὺ νωρὶς τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς σας ἀνησυχίας. Ἐτσι ἤδη ἀπὸ τὸ 1973, στὸ δοκίμιο μὲ τίτλο «Ἡ διαλεκτικὴ ἔννοια τῶν ἔννομων ἀγαθῶν», 1973, διατυπώνετε τὴν ἀρχικὴ σας θεωρία γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «ἐννομου ἀγαθοῦ» πού θὰ ἀποτελέσει κεντρικὸ ἄξονα στὸ ἔργο σας. Θεωρεῖτε ὅτι, τὸ «ἐννομο ἀγαθὸ» χαρακτηρίζει βασικὰ τὰ ποινικὰ δίκαια πού διαπνέονται ἀπὸ τὴ φιλελεύθερη ἰδεολογία, καθὼς ἀναγνωρίζεται σ' αὐτὰ ὡς τὸ ἀντικείμενο προστασίας τῆς ποινικῆς καταστολῆς. Ἀξιοποιεῖτε ἔτσι τὴ διαλεκτικὴ σύλληψη τῆς ἔννομης τοῦ ἐννομου ἀγαθοῦ γιὰ νὰ συνδέσετε τὸ «δέον» τοῦ ἀξιολογικοῦ καὶ ἀφηρημένου κανόνα μὲ τὸ «εἶναι» τῆς προσβολῆς του στὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα.

Στὸ βιβλίό σας «Ἡ σχετικότητα τῆς ποινικῆς προστασίας», 1980, σελ. 65, ἀναλύετε τὴν ἀξιολόγηση τῶν ἔννομων ἀγαθῶν ἀπὸ τὸν ποινικὸ νομοθέτη προκειμένου νὰ προστατευθοῦν ποινικά, καὶ ἐπισημαίνετε τὴ σχετικότητα αὐτῆς τῆς ἀξιολόγησης καὶ προστασίας τόσο σὲ γενικὸ καὶ ἀφηρημένο ἐπίπεδο, ὅσο καὶ σὲ εἰδικὸ καὶ συγκεκριμένο, ὅταν συγκρούονται τὰ ἔννομα ἀγαθὰ μεταξύ τους καὶ μὲ τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα.

Στὸ δὲ βιβλίό σας «Τὸ ἔννομο ἀγαθὸ ὡς βασικὴ ἔννοια τοῦ ποινικοῦ δικαίου», ποὺ δημοσιεύσατε τὸ 1998, κάνετε μία ἐξαντλητικὴ ἔρευνα τῆς λειτουργίας τῆς βασικῆς αὐτῆς ἔννοιας στὸ ποινικὸ δίκαιο. Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου (θεωρητικὴ θεμελίωση) ἀντιπαραθέτετε τὴν τιμωρητικὴ λειτουργία πρὸς τὴ φιλελεύθερη λειτουργία τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὸ ὁλοκληρωτικὸ πρὸς τὸ φιλελεύθερο ποινικὸ δίκαιο, μὲ βάση τὸ προέχον κάθε φορὰ στοιχεῖο.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἔργου ἐξετάζετε τὰ ἔννομα ἀγαθὰ ποὺ προστατεύονται στὸν ἑλληνικὸ Ποινικὸ Κώδικα καὶ μὲ βάση τοὺς ὁρισμοὺς ποὺ δίνετε ἐπὶ λύνονται διάφορα ἐρμηνευτικὰ προβλήματα τῶν ποινικῶν διατάξεων τοῦ Κώδικα.

4. Ἀπὸ τὸ 1976 ἕως τὸ 1981 δημοσιεύσατε τὸ ὁγκῶδες συστηματικὸ ἔργο σας «Γενικὴ θεωρία τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου». Εἶναι ἡ συμβολή σας στὴν ἐπιστήμη τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Σὲ ἑννιακόσιες (900) περίπου σελίδες ἀναλύετε ὅλο τὸ γενικὸ ποινικὸ δίκαιο κατὰ τρόπο πρωτότυπο γιὰ τὰ μέχρι τότε ἑλληνικὰ δεδομένα. Ἀρχίζετε μὲ τὴ σύλληψη τοῦ «ποινικοῦ φαινομένου», ὡς διαλεκτικῆς συνθέσεως τριῶν στοιχείων: α) Τοῦ ἔννομου ἀγαθοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ «θέση» καὶ ἀναφέρεται (σὲ ἀφηρημένο ἐπίπεδο) στὶς ἀξίες τοῦ κοινωνικοῦ χώρου, β) τοῦ ἐγκλήματος, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν «ἀντίθεση» καὶ ἀναφέρεται στὶς προσβολές αὐτῶν τῶν ἀξιῶν, καὶ γ) τῆς ποινῆς, ποὺ, ὡς «σύνθεση» στὸ ἐν λόγω διαλεκτικὸ σχῆμα, συνιστᾷ τὴν ἀπάντηση στὴν προσβολή (τὴν ἄρνηση τῆς «ἄρνησης») καὶ τὴν ἐπαναφορὰ στὴν εἰρήνευση τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν, ἡ ὁποία εἶχε διαταραχθεῖ μὲ τὸ ἐγκλήμα. Ἔτσι καταδεικνύετε τὴν ὑπεροχή τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου στὴ σύλληψη καὶ τὴ σὲ βάθος κατανόηση τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀπέναντι στὸ ἀπλὸ ρυθμιστικὸ στοιχεῖο, ποὺ τονίζεται μὲ τοὺς κλασικοὺς ὁρισμοὺς γιὰ τὸ δίκαιο αὐτὸ ὡς σύνολο κανόνων, οἱ ὁποῖοι ὁρίζουν τὰ ἐγκλήματα καὶ τὶς ἀντίστοιχες ποινές.

Ὅπως ὑποστηρίζετε, οἱ κανόνες τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἔρχονται ἀπλῶς νὰ τυποποιήσουν τὴ διαλεκτικὴ σύγκρουση ἀγαθῶν - ἐγκλήματος - ποινῆς, ὀρίζοντας μὲ ἀκρίβεια τὰ προστατευόμενα ἀγαθὰ (ἀτομικὰ καὶ κοινωνικά), τὶς προσβολές τους μὲ ἀνθρώπινες πράξεις ἢ παραλείψεις (τὰ ἐγκλήματα) καὶ τὶς ποινές ποὺ πρέπει νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς δράστες αὐτῶν τῶν προσβολῶν, ὥστε νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη. Θεωρεῖτε τὴν τυποποίηση τοῦ ποινικοῦ φαινομένου στοὺς κανόνες τοῦ ποινικοῦ δικαίου ὄχι ὡς ἀπλὴ νομοθέτηση (θέση κανόνων) γιὰ τὴ ρύθμιση ἐνὸς κοινωνικοῦ προβλήματος, ἀλλὰ ὡς κορυφαία πράξη κατοχύρωσης τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἐπιβαλλόμενη ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Μὲ τὴν τυποποίηση τοῦ ποινικοῦ φαινομένου ἀποκλείονται ὁ αὐθαίρετος χαρακτηρισμὸς μιᾶς πράξης ὡς ἐγκλήματος ἀπὸ τὰ διωκτικὰ ὄργανα, καθὼς καὶ ἡ αὐθαίρετη ἐπιβολὴ ποινῆς.

Ἔτσι, τὸ ποινικὸ δίκαιο γίνεται «μέτρο προστασίας, ἀλλὰ καὶ μέτρο ἐλευθερίας», ἀφοῦ τὰ ὅρια προστασίας τῶν ἀγαθῶν, καὶ συνεπῶς τὰ ὅρια τῆς ποινικῆς καταστολῆς, ἀποτελοῦν παράλληλα καὶ ὅρια τῆς ἐλεύθερης, ἐπιτρεπόμενης συμπεριφορᾶς τῶν πολιτῶν.

Στὸ ἴδιο ἔργο ἀναπτύσσετε ἐπίσης κατὰ πρωτότυπο τρόπο τὴ θεωρία γιὰ τὴ «φυσικὴ ἐνότητα τῆς πράξης», ποὺ προτείνετε σὲ ἀντικατάσταση τῆς ἐπικρατούσας σὲ ἐπιστήμη καὶ νομολογία τοῦ ποινικοῦ δικαίου θεωρίας τοῦ ἰσοδυναμοῦ τῶν ὅρων, προκειμένου νὰ ἐπιλυθοῦν τὰ προβλήματα τῆς αἰτιώδους συνάφειας στὸ ποινικὸ δίκαιο.

Παράλληλα μὲ τὸ συγγραφικὸ καὶ τὴ διδασκαλία σας ἀναπτύξατε ἐξαιρετικὴ ἐπιστημονικὴ δραστηριότητα μὲ συμμετοχὴ στὸ νομοπαρασκευαστικὸ ἔργο τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης ἀλλὰ καὶ ἄλλων Ὑπουργείων καὶ σὲ εἰδικές νομοπαρασκευαστικὲς ἐπιτροπὲς γιὰ τὴν τροποποίησι ἀρθρῶν τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα καὶ τοῦ Κώδικα Ποινικῆς Δικονομίας, εἰδικότερα δὲ ὡς Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ σύνταξη νέου Κώδικα Ποινικῆς Δικονομίας, ἡ ὁποία καὶ κατήρτισε ὁλοκληρωμένο σχέδιο Κώδικα Ποινικῆς Δικονομίας.

Μαζί μὲ τὸν γερμανὸ Καθηγητὴ κ. Günter Bemann δημιουργήσατε καὶ διευθύνετε τὶς τακτικὲς ἑλληνογερμανικὲς συναντήσεις ποινικοῦ δικαίου, ποὺ γίνονται ἐναλλάξ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Γερμανία ἀπὸ τὸ 1983, κάθε τρία χρόνια (ἤδη πραγματοποιήθηκαν ἑπτὰ μέχρι σήμερα). Μετείχατε ὡς γενικὸς εἰσηγητῆς, στὸ 10ο Παγκόσμιον Συνέδριον τῆς Διεθνoῦς Ἐταιρείας Κοινωνικῆς Ἀμυνας τὸ 1981 στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ὡς προεδρεύων σὲ πάνω ἀπὸ πενήντα διεθνή καὶ ἑλληνικὰ συνέδρια.

Ἀσχήσατε τὸ λειτούργημα τοῦ δικηγόρου ἀπὸ τὸ 1963 ἕως τὸ 1972, ὅποτε ἀφιερωθήκατε ἀποκλειστικὰ στὸ Πανεπιστήμιον. Τὸ 1995 σᾶς ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος τοῦ ἐπίτιμου Δικηγόρου.

Ἀγαπητὲ Κύριε,

Ἡ Τάξη τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, ἐκτιμώντας τὴ μεγάλη συμβολή σας στὴ θεωρητικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴ διαμόρφωση μιᾶς ὁλόκληρης σύγχρονης σχολῆς τοῦ κλάδου αὐτοῦ στὸ Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης καθὼς καὶ τὴν ὅλη ἐξαιρετικὴ πνευματικὴ σας δημιουργία, σᾶς πρότεινε γιὰ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, πρόταση ποὺ ἀποδέχθηκε ἡ Ὀλομέλεια.

Σᾶς συγχαίρω ἐγκάρδια καὶ εὔχομαι τὴ συνέχιση τῆς ἐπιστημονικῆς δραστηριότητάς σας καὶ μὲ τὴ νέα αὐτὴ ιδιότητα.

ΥΠΑΡΧΕΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ;

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. ΙΩΑΝΝΗ ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,

Σᾶς εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν προσφώνηση καὶ τὰ φιλόφρονα λόγια σας.

Ἀκαδημαϊκὲ Κύριε Ἐπαμεινώνδα Σπηλιωτόπουλε,

Μὲ συγκίνηση ἄκουσα τὴν εὐμενῇ καὶ ἐπιεικῇ παρουσίαση τοῦ ἔργου καὶ τοῦ προσώπου μου. Θερμὰ σᾶς εὐχαριστῶ.

Κυρίες καὶ Κύριοι Ἀκαδημαϊκοί,

Γιὰ τὴν τιμητικὴ ἐκλογή μου ὡς ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τοῦ ἀνώτατου πνευματικοῦ ἰδρύματος τῆς πατρίδας μας, σᾶς εἶμαι εὐγνώμων. Ἐπιτρέψτε μου νὰ θεωρήσω αὐτὴ τὴν τιμὴ ὡς ἀναφερόμενη καὶ στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ἰδιαίτερως στὴ Νομικὴ Σχολή του, ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας προέρχομαι καὶ τὴν ὁποία ὑπηρετήσα μὲ ἀφοσίωση ἐπὶ σαράντα περίπου χρόνια.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ὀφείλω στὴν Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν γιὰ τὴν τιμητικὴ τῆς πρότασης, στὸν Ἀκαδημαϊκὸ Κύριο Γεώργιο Μητσόπουλο καὶ στὸν Ἀκαδημαϊκὸ Κύριο Ἀπόστολο Γεωργιάδη, στὴν πρωτοβουλία καὶ ἐπιμονὴ τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ἡ ἀποψινὴ παρουσία μου ἐδῶ.

Μὲ συγκίνηση στρέφεται ὁ νοῦς μου στὸ μεγάλο ἀπόντα αὐτῆς τῆς στιγμῆς, στὸν ἀείμνηστο Ἀκαδημαϊκὸ Ἀριστόβουλο Μάνεση, τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου ἐπηρεάσε καθοριστικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μου σκέψη.

Σεβασμιότατοι, Κύριε Βουλευτὴ, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Στὴν ὁμιλία μου θὰ προσπαθήσω νὰ δώσω μιὰ ἀπάντηση, ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένη, στὸ ἐρώτημα ἂν - πέρα ἀπὸ τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ - ὑπάρχει καὶ δικαίωμα στὸ θάνατο.

1. «Σᾶς ζητῶ τὸ δικαίωμα νὰ πεθάνω». Αὐτὸ ἦταν τὸ τελευταῖο αἶτημα τοῦ Βενσάν Ἰμπέρ, τοῦ νεαροῦ τετραπληγικοῦ ποῦ πέθανε πρὸ μηνῶν στὴ Γαλλία ἔπειτα ἀπὸ «ἐπέμβαση εὐθανασίας» ἐκ μέρους τοῦ γιατροῦ καὶ τῆς μητέρας του. Ὁ Βενσάν εἶχε μείνει παράλυτος, τυφλὸς καὶ ἄλαλος ὕστερα ἀπὸ σοβαρὸ τροχαῖο δυστύχημα καὶ ζητοῦσε ἐπίμονα ἀπὸ τὴ μητέρα του νὰ τὸν βοηθήσει νὰ πεθάνει. Κατὰ τίς δημοσιογραφικὲς πληροφορίες¹ μὲ βάση τίς δηλώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ για-

1. Ἐφημερίδες καὶ ΜΜΕ στίς 26.9 καὶ 2.10.2003

τροῦ, ἡ μητέρα ἔδωσε ἰσχυρή δόση βαρβιτουρικῶν στὸ γιό της γιὰ νὰ ἐπιφέρει τὸν αἰτούμενο λυτρωτικὸ θάνατο, ἀλλὰ ἀπέτυχε καὶ ὁ Βενσάν ἔπεσε σὲ βαθὺ κῶμα. Ὁ γιατρός μὲ τὸ ἐπιτελεῖο του σταμάτησαν τὴν τεχνητὴ διατήρηση στῇ ζωῇ τοῦ εὐρισκόμενου ἤδη σὲ κῶμα νεαροῦ ἄντρα, ἔπειτα καὶ ἀπὸ ἐκκλήσεις τοῦ πατέρα καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀναλαμβάνοντας πλήρως τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ θάνατό του.

Ἡ ὑπόθεση συγκλόνησε τὴ Γαλλία, καὶ ὄχι μόνο, καὶ ἐπανεφέρε στὸ προσκήνιο τὸ λεγόμενο «δικαίωμα στὸ θάνατο» καί, εἰδικότερα, τὸ θέμα τῆς εὐθανασίας, πού ἀποτελεῖ μόνιμο καὶ πάντα ἐπίκαιρο ἀντικείμενο συζήτησης γιατρῶν καὶ νομικῶν, καθὼς βρίσκεται σὲ κομβικὸ σημεῖο ἐπαφῆς καὶ διαπλοκῆς τῆς νομικῆς μὲ τὴν ἱατρικὴ ἐπιστήμη².

Τὸ θέμα, βέβαια, εἶναι τεράστιο καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξεταστῇ μὲ πληρότητα στὰ πλαίσια μιᾶς χρονικῆς περιορισμένης ὁμιλίας. Ἐδῶ θὰ θιγοῦν κάποια ζητήματα πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρέπει νὰ διευκρινιστοῦν προκειμένου ἡ σχετικὴ συζήτηση νὰ κινεῖται σὲ ἐπιστημονικὰ πλαίσια, πέρα ἀπὸ συναισθηματικὲς ἐξάρσεις ἢ ἠθικολογικὲς ἀγκυλώσεις.

2. Τὸ λεγόμενο «δικαίωμα στὸ θάνατο» ἐντάσσεται στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τοῦ «δικαιώματος στῇ ζωῇ καὶ στὸ θάνατο», ἐνῶ ἡ εὐθανασία κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος ἐντάσσεται στὸ δικαίωμα αὐτό, ἀλλὰ ὄχι ὀλοκληρωτικά, ἀφοῦ μπορεῖ νὰ τὴν πραγματοποιήσει ὁ γιατρός ἢ καὶ τρίτος χωρὶς τὴν ἀπαίτηση ἢ τὴ συμφωνία τοῦ φορέα τοῦ δικαιώματος, ἀλλὰ μὲ τὴν εἰκαζομένη ἀπλῶς συναίνεσή του. Ἐξάλλου, τὸ λεγόμενο «δικαίωμα στὸ θάνατο» δὲν περιλαμβάνει μόνο τὸ μέρος τῆς εὐθανασίας πού ἀνήκει σὲ αὐτό, ἀλλὰ ἐκτείνεται καὶ στὴν αὐτοκτονία, ὡς γενικὴ καὶ καταλυτικὴ αὐτοδιάθεση τῆς ζωῆς, ἀποτελώντας μιὰ ὑπέρτατη - ἀκραία ἔκφραση τοῦ δικαιώματος τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας.

Ἄς ἀρχίσουμε ὅμως ἀπὸ τὸ δικαίωμα στῇ ζωῇ. Καὶ πρῶτα - πρῶτα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ δικαιώματος. Σύμφωνα μὲ τὸν ὅρισμό πού ἐπικρατεῖ στῇ νομικῇ ἐπιστάμῃ, «δικαίωμα εἶναι ἡ παρεχόμενη ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη στὸ πρόσωπο

2. Τὴν πλουσιότατη ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ἐκτενὴ προβληματισμὸ βλ. σὲ Γ. Κατρούγκαλου, *Τὸ δικαίωμα στῇ ζωῇ καὶ στὸ θάνατο*, 1993. Βλ. καὶ τὴ διατριβὴ τοῦ Ἐ. Πρωτοπαπαδάκη, *Ἡ εὐθανασία ἀπέναντι στῇ σύγχρονη Βιοηθικῇ*, 2003, μὲ πλούσια βιβλιογραφικὴ ἀναφορά.

ἐξουσία για τὴν πραγμάτωση βιοτικοῦ συμφέροντος»³ ἢ, κατ' ἐλαφρῶς ἀποκλί-
νουσα διατύπωση, «για τὴν ἱκανοποίηση ἐννόμων συμφερόντων του»⁴.

Πρῶτο στοιχεῖο τοῦ ὁρίσμου εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ δικαιώματος. Τὸ δικαίωμα πα-
ρέχεται ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη καί, συνεπῶς, δὲν νοεῖται ἔξω ἀπὸ αὐτήν⁵. Ἡ ἔννο-
μη τάξη προϋποθέτει ὁργανωμένη κοινωνία καὶ μιὰ ὑπερέχουσα βούληση ποὺ
συντηρεῖ καὶ ἐγγυᾶται τὴ διατήρηση τῆς ὁργάνωσης. Ἀπέναντι σ' αὐτὴν ἀξιῶ-
νεται ἡ κατοχύρωση καὶ ἡ προστασία τοῦ δικαιώματος. Ὅταν, λοιπόν, γίνεται
λόγος γιὰ «δικαίωμα στὴ ζωὴ», ὁ ὅρος «δικαίωμα» νοεῖται μὲ τὴ νομικὴ αὐτὴ
ἐννοια⁶. Θὰ μπορούσε, βέβαια, νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς πὼς ὑπάρχουν «δικαιώμα-
τα» ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ ἄγραφους («φυσικούς») νόμους καὶ πὼς ἐκεῖ ἀνήκει τὸ
«δικαίωμα στὴ ζωὴ» ἢ καὶ τὸ «δικαίωμα στὸ θάνατο». Ὡστόσο μιὰ τέτοια
ἐννοια δὲν προσφέρεται γιὰ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ συζή-
τηση, ἀφοῦ οἱ «ἄγραφοι νόμοι» δὲν ἔχουν ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ ὁ κα-
θένας τοὺς ἀντιλαμβάνεται σύμφωνα μὲ τὶς ἰδεολογικὲς του πεποιθήσεις καὶ τὸ
κοσμοθεωρητικὸ του πιστεύω. Ἐξάλλου, καὶ ἂν ὑποτεθεῖ πὼς τὸ δικαίωμα στὴ
ζωὴ ἀπορρέει ἀπὸ κάποιον ἄγραφο νόμο, ἡ ἱκανοποίηση ἢ ἡ προστασία του θὰ
ἀξιωνόταν τελικὰ ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη, στὴν ὁποία κατ' ἀνάγκη θὰ προσέφευγε
ὁ φορέας του. Καὶ αὐτοὶ ποὺ ἐπικαλοῦνται τὸ λεγόμενο «δικαίωμα στὸ θάνατο»,
ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη ἀξιῶνουν τελικὰ νὰ τὸ ἀναγνωρίσει. Δὲν μπορεῖ, ὥστόσο,
ἄλλη νὰ εἶναι ἡ πηγὴ ἀφετηρίας καὶ ἄλλη ἡ πηγὴ προστασίας τῶν δικαιωμάτων.
Ἐφόσον ἡ συζήτηση γιὰ τὴν προστασία ἑνὸς δικαιώματος κινεῖται στὸ ὄντολο-
γικὸ καὶ δεοντολογικὸ ἐπίπεδο τοῦ θετικοῦ δικαίου, στὸ ἴδιο ἐπίπεδο πρέπει νὰ κι-
νεῖται καὶ ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ὑπαρξή του. Τὰ δικαιώματα, λοιπόν, πηγάζουν,

3. Γ. Μπαλῆς, Γενικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ἔκδ. η' 1961, § 22.

4. Ἀπόστ. Γεωργιάδης, Γενικὲς Ἀρχὲς Ἀστικοῦ Δικαίου, ἔκδ. γ', 2002, § 19, ἀρ. περ.
9 (σ. 224).

5. Ὅπως τόνιζα στὴ μελέτη μου «Ἡ σχετικότητα τῆς ποινικῆς προστασίας» (Σειρὰ «Ποι-
νικά», ἀρ. 7), 1980, σ. 29: Τῆς προστασίας τῶν ἐννόμων ἀγαθῶν (καί, συνεπῶς, τῶν δικαιωμάτων)
«μέτρον ἐστὶν ἡ ἐννομος τάξις».

6. Ἀκόμη καὶ ἡ σχετικὴ συζήτηση σὲ θεολογικὴ βάση στηρίζεται στοὺς κανόνες τοῦ Ἐκκλη-
σιαστικοῦ Δικαίου (στὸ κανονικὸ δίκαιο). Βλ. Γ. Πουλῆ, Ἡ εὐθανασία ἀπὸ τὴ σκοπία τῆς διαχρο-
νικῆς συνείδησης τοῦ ἀδικου χαρακτήρα τῆς πράξης, Ποινικὸς Λόγος, 2001, σ. 731 ἐπ.

υπάρχουν, αναγνωρίζονται, προστατεύονται και ικανοποιούνται αποκλειστικά στα πλαίσια της έννομης τάξης.

Δεύτερο στοιχείο του νομικού όρισμού του δικαιώματος είναι ο φορέας του. Φορέας των δικαιωμάτων, σύμφωνα με το νομικό όρισμό τους, είναι το πρόσωπο⁷. Φυσικό πρόσωπο (δηλαδή ο άνθρωπος) και νομικό (δηλαδή ένωση προσώπων ή συγκέντρωση περιουσίας, που συνιστώνται για όρισμένο σκοπό και καθίστανται υποκείμενα δικαίου με τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία που προβλέπει ο νόμος). Το δικαίωμα στη ζωή ανήκει, βέβαια, μόνο στα φυσικά πρόσωπα. Κατά πλάσμα του νόμου (άρθρο 36 ΑΚ) ειδικά για τα δικαιώματα αστικής φύσεως, όπως ιδίως το κληρονομικό, το κυοφορούμενο θεωρείται ήδη γεννημένο αν γεννηθεί ζωντανό. Ένω ως προς το δικαίωμα στη ζωή το κυοφορούμενο (το έμβρυο) δεν αναγνωρίζεται ως φορέας⁸, όπως προκύπτει από το άρθρο 304 ΠΚ που επιτρέπει σε μεγάλη έκταση την αμβλώση. Αναγνωρίζεται ωστόσο ως ιδιαίτερο έννομο αγαθό⁹ με ειδική, αυτοτελή προστασία, όπως συνάγεται πάλι από το άρθρο 304 και τα άρθρα 304Α και 305 ΠΚ.

Το ζήτημα πότε αρχίζει και πότε παύει να υπάρχει το φυσικό πρόσωπο (ο φορέας, δηλαδή, του δικαιώματος στη ζωή) είναι μεγάλης σημασίας και καθόλου απλό. Δεν μπορεί, όμως, να μας απασχολήσει εδώ αφού χρειάζεται ιδιαίτερη, εκτενή ανάπτυξη¹⁰. Απλώς, θα πρέπει να τονιστεί ότι κατά την επικρατούσα

7. Απόστ. Γεωργιάδης, *ό.π.*, § 9, *άρ. περ. 1 έπ.*, 8 *έπ.* (σ. 111 *έπ.*). Βλ. εκτενείς αναπτύξεις σε Α. Μανιτάκη, *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων*, 1981, σ. 99 *έπ.*, σ. 143 *έπ.*, σ. 261 *έπ.*

8. Βλ. μεταξύ πολλών: Έ. Συμεωνίδου - Καστανίδου, *Έγκλήματα κατά της ζωής*, *έκδ.* 6' 2001, σ. 781.

9. Από νομική άποψη αποτελεί σφάλμα «άνθρωπος» και «έμβρυο» να θεωρούνται εξίσου ως φορείς («δικαιούχοι») του έννομου αγαθού «ανθρώπινη ζωή» (του δικαιώματος στη ζωή) (έτσι π.χ. ο Λ. Καραμπέλας, *Η ευθανασία και το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο*, 1987, σ. 16). Όπως επίσης δεν είναι σωστό να αγνοείται η αυτοτέλεια του έννομου αγαθού «έμβρυο» και να υποβαθμίζεται αυτό σε απλή «ιδιότητα του γυναικείου σώματος, που ένσωματώνει το συμφέρον της γυναίκας για απόκτηση παιδιού» (έτσι ή Συμεωνίδου - Καστανίδου, *ό.π.*, σ. 781). Βλ. τη θέση μου στο έργο μου *«Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου»*, 1998, σ. 286 (*άρ. περ. 461 έπ.*).

10. Τις σχετικές απόψεις βλ. σε Ν. Ανδρουλάκη, *Ποινικόν Δίκαιον, ειδικόν μέρος*, τ. Α', 1974, σ. 20 *έπ.*, Συμεωνίδου - Καστανίδου, *ό.π.*, σ. 69 *έπ.*, όπου και πλούσια ελληνική και ξένη βιβλιογραφία.

στη νομική επιστήμη άποψη τὸ φυσικὸ πρόσωπο ἀρχίζει νὰ ὑπάρχει μόλις γεννηθεῖ ζωντανό, μόλις δηλαδή ἀποχωριστεῖ τὸ νεογνὸ ἀπὸ τὸ μητρικὸ σῶμα εἴτε φυσιολογικὰ εἴτε μὲ χειρουργικὴ επέμβαση, καὶ ἐφόσον ἔχει ἀνθρώπινη μορφή καὶ δὲν εἶναι ἔκτρωμα. Ἄν εἶναι βιώσιμο ἢ ὄχι, δὲν ἔχει σημασία γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ νεογέννητου ὡς προσώπου¹¹. Τὸ πρόσωπο παύει νὰ ὑπάρχει μὲ τὸ θάνατό του (ἄρθρο 35 ΑΚ). Ὁ θάνατος κρίνεται μὲ βάση τὰ διδάγματα τῆς ἱατρικῆς επιστήμης. Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσα στὴ νομικὴ επιστήμη άποψη ὁ θάνατος ἐπέρχεται μὲ τὴν παύση τῆς ἐγκεφαλικῆς λειτουργίας συνολικά¹². Ὑιοθετεῖται, δηλαδή, ὁ ἐγκεφαλικὸς θάνατος, ὅπως δέχεται καὶ ὁ νόμος 2737/1999 «γιὰ τὶς μεταμοσχεύσεις ἀνθρώπινων ἰστῶν καὶ ὀργάνων», ὀρίζοντας στὸ ἄρθρο 12 παρ. 6 ὅτι «ὅταν ὁ θεράπων ἰατρός διαγνώσει νέκρωση τοῦ ἐγκεφαλικοῦ στελέχους καὶ ἐφόσον οἱ λειτουργίες ὀρισμένων ὀργάνων διατηροῦνται μὲ τεχνητὰ μέσα, ὑποχρεοῦται νὰ προβεῖ ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἓναν νευρολόγο στὴ σύνταξη τοῦ σχετικοῦ πιστοποιητικοῦ θανάτου». Ὁ προσδιορισμὸς τῆς νέκρωσης τοῦ ἐγκεφαλικοῦ στελέχους καὶ ὁ τρόπος διάγνωσῆς της ἀφήνεται στὴν ἱατρικὴ επιστήμη. Κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 9/1985 ἀπόφαση τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου Ὑγείας ὡς θάνατος ὀρίζεται ἡ ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια τῆς ἱκανότητος γιὰ συνειδηση σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνεπανόρθωτη ἀπώλεια ἱκανότητος γιὰ αὐτόνομη ἀναπνοή. Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό, τὸ δικαίωμα τοῦ προσώπου στὴ ζωή, τόσο κατὰ τὴν ἀρχικὴ ὅσο καὶ στὴν τελικὴ της φάση βρίσκεται στὰ χέρια τοῦ γιατροῦ ὑπὸ τοὺς γενικοὺς βέβαια, ἀλλὰ ὄχι ἀπολύτως ξεκάθαρους ὁρισμοὺς τοῦ νόμου.

Ἡ ἀναφορά τοῦ νομικοῦ ὁρισμοῦ τοῦ δικαιώματος στὸ πρόσωπο (ἀντὶ γιὰ τὴ λέξη «ἄτομο») ὡς φορέα του, μπορεῖ νὰ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἂν δεχτοῦμε τὴ διάκριση τῶν ὄρων «πρόσωπο» καὶ «ἄτομο», στὴν ὁποία ἐπιμένουν ὀρισμένοι θεωρητικοί¹³. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ὅρο «ἄτομο» ποὺ ὑποδηλώνει μία ἀνεξάρτητη

11. Βλ. Ἀπόστ. Γεωργιάδης, ὅ.π., § 9, ἀρ. περ. 10 (σ. 114).

12. Βλ. τοὺς συγγραφεῖς τῶν σημ. 10 καὶ 11, στὴ συνέχεια τῶν ἀναπτύξεών τους γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

13. Ὅπως π.χ. οἱ Χ. Γιανναράς, Τὸ πρόσωπο καὶ ὁ ἔρω, 1987, σ. 21, Μ. Καραῆς, Βιοτεχνολογία καὶ Δίκαιο, Ἑλληνικὴ Δικαιοσύνη, 2001, σ. 1208 ἐπ. - Ὡστόσο, κατὰ τὸν Γιανναρά, Ἡ ἀπανθρωπία τοῦ δικαιώματος, 1998, σ. 18 ἐπ., καὶ ὁ ὅρος «πρόσωπο» στὴ θεωρία τῶν δικαιωμάτων ἀπηχεῖ τὴν ἐτυμολογία καὶ νοηματικὴ καταβολὴ τῆς λατινικῆς «persona» καὶ ἀγνωεῖ τὴν ἐτυμολογικὴ σηματικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ὅρου «πρόσωπο».

αυτοτέλεια, ὁ ὅρος «πρόσωπο» ἐκφράζει μία ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλου προσώπου αυτοτέλεια: εἶναι μία ὕψη-πρὸς-τί, ἔχοντας σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν παράλληλη ὑπαρξὴ προσώπων. Αὐτὸ σημαίνει πὺς τὰ δικαιώματα, ἀπονεμόμενα στὰ πρόσωπα, ἀναγνωρίζονται ἐνόψει τῆς παράλληλης λειτουργικῆς συνύπαρξής τους μὲ ἄλλα πρόσωπα - φορεῖς δικαιωμάτων μέσα στὴν ὁργανωμένη κοινωνία καὶ ὄχι ὡς ξεκομμένες αυτοτελεῖς μονάδες ποὺ συναποτελοῦν ἀπλῶς ἓνα σωρό. Ἀνεξάρτητα ἀν ἀποδέχεται κανεὶς τὴν ἐννοιολογικὴ διάσταση τῶν ἐννοιῶν «πρόσωπο» καὶ «ἄτομο», τὸ περιεχόμενο ποὺ δίνεται στὴν ἐννοία τοῦ «προσώπου» ὡς ὑπαρξὴς - πρὸς - τί εἶναι σωστό¹⁴. Κατὰ τὴν γνώμη μου, καὶ τὸ ἄτομο θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται σὲ ἀναφορὰ μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα, ποὺ δὲν ἀθροίζονται σὲ ἓνα κοινωνικὸ σύνολο ἀριθμητικά, ἀλλὰ τὸ συν-ἀποτελοῦν λειτουργικά. Κανένα κοινωνικὸ σύνολο δὲν εἶναι ἀπλὸ ἄθροισμα τῶν μελῶν του¹⁵. Ἀλλὰ καὶ στὴ φύση δὲν ὑπάρχουν αυτοτελεῖς - ἀνεξάρτητες μονάδες, ἀλλὰ τὸ κάθε τι ἀναφέρεται πρὸς κάτι ἄλλο. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς θὰ μᾶς εἶναι χρήσιμες στὴ συνέχεια, ὅταν γίνῃ λόγος γιὰ τὴν ἀναγνώριση ἢ ὄχι «δικαιώματος στὸ θάνατο».

Τρίτο στοιχεῖο τοῦ νομικοῦ ὁρισμοῦ τοῦ δικαιώματος εἶναι ἡ ἐξουσία (ἡ ὁποία παρέχεται ἀπὸ τὴν ἐννομη τάξη στὸ πρόσωπο γιὰ τὴν πραγμάτωση βιοτικοῦ συμφέροντος, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση - κατ' ἄλλη διατύπωση - ἐννόμων συμφερόντων του)¹⁶. Μὲ τὸν ὅρο «ἐξουσία» δηλώνεται ἀκριβῶς ἡ νομικὴ δυνατότητα τοῦ

14. Δὲν εἶναι σωστή, ὅμως, ἡ θέση (βλ. Γιανναρᾶ, ὁ.ἀ.π., σ. 17) ὅτι «τὸ δικαίωμα ἀγνοεῖ τὴν προσωπικὴ ἐτερότητα» (ἀν καὶ στὸν ὁρισμὸ τοῦ χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «πρόσωπο»), καὶ ὅτι φορέας τοῦ εἶναι τὸ «νομικὸ εἶδωλο» τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου, μὴ ἀφηρημένη κατασκευή. Ὅταν ὁ Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, I, § 35 (προσθήκη), ἀναφερόμενος στὸ πρόσωπο (Person), κάνει λόγο γιὰ «καθαρὴ ἀφαίρεση» («eine blosse Abstraktion»), ἐννοεῖ, νομίζω, τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο ἀπογυμνωμένο ἀπὸ τὰ ἀτομικά του χαρακτηριστικά - προκειμένου νὰ γίνῃ ἀντικείμενο νομικῆς ρύθμισης - καὶ ὄχι ἓνα ἄτομο ἀποκομμένο ἀπὸ τὴν παρουσία (καὶ ὅμοια δικαίικη ρύθμιση) τοῦ «ἄλλου» (τῶν ἄλλων ἀνθρώπων). Διαφορετικά, δὲν θὰ εἶχε νόημα ἡ φράση τοῦ ἴδιου τοῦ Hegel ἀμέσως πρὸ κάτω (§ 36): «Die Persönlichkeit enthält überhaupt die Rechtsfähigkeit und macht den Begriff und die selbst abstrakte Grundlage des abstrakten und daher **formellen** Rechtes aus. Das Rechtsgebot ist daher: **sei eine Person und respektiere die anderen als Personen**». (Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα).

15. Πρβλ. E. Nagel, *Über die Aussage: «Das Ganze ist mehr als die Summe seiner Teile»*, σὲ E. Topitsch (Hrsg.), *Logik der Sozialwissenschaften*, 1971, σ. 225, ἐπ., ὅπου καὶ λοιπὲς βιολογραφικὲς παραπομπὲς στὴ ρήση «the whole is more than the sum of its parts».

16. Βλ. τοὺς συγγραφεῖς τῶν σημ. 3 καὶ 4, πρὸ πάνω.

προσώπου να διεκδικήσει ενεργητικά - με όλα τα νόμιμα μέσα που του παρέχει ή έννομη τάξη - την αναγνώριση και ικανοποίηση των δικαιωμάτων του. Ἀκόμα και απέναντι στους φορείς κρατικής εξουσίας το πρόσωπο μπορεί να προστατεύσει ενεργητικά τα δικαιώματά του ἐφόσον προσβάλλονται ἀπὸ αὐτοὺς κατὰ παράβαση τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων. Τὸ δικαίωμα εἶναι λοιπὸν ἐξουσία. Καὶ ἡ ἐξουσία σημαίνει δυνατότητα νὰ ὑποχρεώσει ὁ φορέας της κάποιον ἄλλο νὰ ἐνεργεῖ ἢ νὰ συμπεριφέρεται σύμφωνα με ὀρισμένο τρόπο. Στὴν περίπτωσή μας: νὰ μὴν προσβάλλει με πράξη ἢ με παράλειψη τὸ δικαίωμά του.

Τέταρτο (καὶ τελευταῖο) στοιχεῖο τοῦ ὀρισμοῦ εἶναι ἡ πραγμάτωση (ικανοποίηση) βιοτικῆς (ἢ κατ' ἄλλη διατύπωση, ἐννόμου) συμφέροντος.

«Συμφέρον» εἶναι ὅ,τι ὠφελεῖ, ὅ,τι εἶναι χρήσιμο ἢ φέρνει κέρδος σὲ κάποιον¹⁷. Βιοτικὸ συμφέρον εἶναι ὅ,τι ὠφελεῖ τὴ ζωὴ, ὅ,τι εἶναι χρήσιμο γιὰ τὴν προώθηση τῆς ζωῆς¹⁸. Καὶ ἔννομο εἶναι τὸ συμφέρον ποὺ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ νόμο, ποὺ δὲν ἀντίκειται σ' αὐτόν (εἶναι δηλαδή, σύννομο)¹⁹. Ὁ πορισμὸς λ.χ. χρημάτων με ἀξιοποίηση πράξης ικανοποιεῖ τὸ συμφέρον τοῦ δράστη, ἀλλὰ δὲν συνιστᾷ δικαίωμα ἀφοῦ ἀντίκειται στὸ νόμο, δὲν εἶναι σύννομος, καὶ ἡ έννομη τάξη δὲν παρέχει σὲ κανένα πρόσωπο τέτοια ἐξουσία.

3. Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνάλυσης τοῦ νομικοῦ ὀρισμοῦ τοῦ δικαιώματος προχωροῦμε στὸν προσδιορισμὸ τοῦ «δικαιώματος στὴ ζωὴ». Τὸ δικαίωμα αὐτὸ ρητὰ προβλέπεται (καὶ προστατεύεται) στὸ ἄρθρο 5§2 τοῦ Συντάγματος²⁰ καὶ σὲ ὅλα τὰ διεθνή κείμενα γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. «Ὅλοι ὅσοι βρίσκονται στὴν Ἑλληνικὴ Ἐπικράτεια ἀπολαμβάνουν τὴν ἀπόλυτη προστασίαν τῆς ζωῆς τους» (ἄρ. 5§2 Συν.). Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρο 2 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου (1950) ὑπὸ τὸν τίτλο «τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ» (ὅπως προστέθηκε αὐτὸς με τὸ 11^ο πρωτόκολλο): «Τὸ δικαίωμα ἐκάστου προσώπου εἰς τὴν ζωὴν προστατεύεται ὑπὸ τοῦ νόμου». Τὸ ἴδιο περιεχόμενο, πιὸ λιτὰ

17. Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, τοῦ Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Ἰδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη), ἔκδ. 1998 (1999), σ. 1282.

18. Βλ. στὸ ἴδιο λεξικόν, ὁ.ἀ.π., τῇ λ. «βιοτικός» (σ. 274).

19. Στὸ ἴδιο, λ. «έννομος», σ. 471.

20. Γιὰ τὴ ζωὴ ὡς συνταγματικὴ ἀξία βλ., μεταξύ πολλῶν, Γ. Κατρούγκαλου, ὁ.π., (στὴ σημ. 2, πρὸ πάντων), σ. 15 ἐπ. καὶ τίς ἐκεῖ παραπομπές. Ἐπίσης Λ. Σοφουλᾶκη, Ἡ προστασία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς κατὰ τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους (διατριβή), 1994.

διατυπωμένο, έχει τὸ ἄρθρο 2 τοῦ Χάρτη Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως (C364/18.12.2000) ποὺ υἱοθετήθηκε στὴ Νίκαια στίς 7 Δεκεμβρίου 2000 ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο, τὸ Συμβούλιο καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ σὲ πανηγυρικὴ διακήρυξη: «Κάθε πρόσωπο ἔχει δικαίωμα στὴ ζωή».

Ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ γεννηθεῖ ζωντανὸ τὸ πρόσωπο ἔχει δικαίωμα νὰ ζήσει, ἔστω καὶ ἂν κατὰ τὴ γέννησή του δὲν εἶναι βιώσιμο. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνίατα ἄρρωστο καὶ τὸ ἐτοιμοθάνατο πρόσωπο ἔχει δικαίωμα νὰ ζήσει ὡς τὴ φυσικὴ ἐπέλευση τοῦ θανάτου του. Ὅποιος προσβάλλει τὸ δικαίωμα αὐτό, εἴτε μὲ πρόθεση εἴτε ἀπὸ ἀμέλεια, στερώντας ἀπὸ τὸ πρόσωπο τὴ ζωὴ του, διαπράττει ἀξιόποινη πράξη (τὸ τυποποιημένο στὰ ἄρθρα 299 καὶ 302 Π.Κ. ἐγκλημα τῆς ἀνθρωποκτονίας μὲ πρόθεση ἢ ἀπὸ ἀμέλεια, ἀντίστοιχα)²¹.

Καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς τοῦ προσώπου τὸ δικαίωμά του σ' αὐτὴν ἐκτείνεται στὴ διατήρηση τῆς υγείας καὶ τῆς ἀσφάλειάς του, ὥστε νὰ μὴν τίθεται σὲ κίνδυνο ἡ ζωὴ του²². Σειρὰ διατάξεων τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα τυποποιοῦν ὡς ἐγκλήματα συμπεριφορὲς πού θέτουν σὲ κίνδυνο τὴ ζωὴ, ὅπως ἡ ἐκθεση κάποιου σὲ θέση ὅπου μένει ἀβοήθητος (ἄρθρο 306§1 ΠΚ), ἡ παράλειψη παροχῆς βοήθειας σὲ κάποιον πού κινδυνεύει (ἄρθρα 306, 307, 288§2 ΠΚ), ἡ δημιουργία κοινοῦ κινδύνου, μὲ δηλητηρίαση πηγῶν καὶ νοθεΐα τροφίμων, μὲ τὴ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος πού θέτει σὲ κίνδυνο τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ (ἄρθρο 288§3 τοῦ νόμου 1650/1986) κ.τ.λ.

Θεσμικοὶ συμπαραστάτες τοῦ ἀνθρώπου στὴν προστασία τοῦ δικαιώματός του στὴ ζωὴ εἶναι ὁ δικαστὴς καὶ ὁ γιατρός. Ὁ δικαστὴς παρέχει νομικὴ προστασία σὲ περίπτωσι προσβολῆς τοῦ δικαιώματος στὴ ζωὴ ἐνὸς προσώπου ἀπὸ τὴ δραστηριότητα ἄλλων ἀνθρώπων. Ὁ γιατρός παρέχει βιολογικὴ προστασία ἀπέναντι στίς φυσικὲς προσβολές, ἐνδογενεῖς καὶ ἐξωγενεῖς ἀπὸ μικρόβια, ἰούς, ἀκτινοβολίες κ.τ.λ.²³.

21. Μὲ βάση τίς πρὶν πάνω, στὸ κείμενο, ἀναφερόμενες συνταγματικὲς διατάξεις, διακρίσεις τοῦ τύπου «ἀνάξια γιὰ νὰ ζήσει ζωὴ (lebensunwertes Leben) εἶναι ἀπολύτως ἀπαράδεκτες. Βλ. καὶ Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, Ἀτομικὰ Δικαιώματα, Α', 1991, ἀρ. περ. 323 (σ. 197).

22. Κατὰ τὸν Δαγτόγλου, ὁ.π., ἀρ. περ. 334 (σ. 205), τὸ Σύνταγμά μας δὲν κατοχυρώνει ρητῶς τὸ δικαίωμα σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀκεραιότητος (σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ γερμανικόν, λ.χ., πού τὸ κατοχυρώνει στὸ ἄρθρο 2 παρ. 2 αὐτοῦ). Προβλέπει, ὡστόσο, στὸ ἄρθρο 7 παρ. 2, ὅτι οἰαδήποτε σωματικὴ κάκωσις ἢ βλάβη τῆς υγείας ἀπαγορεύεται καὶ τιμωρεῖται κατὰ τὸ νόμο.

23. Πρβλ. Ἀ. Χαραλαμπίκη, Ἱατρικὴ εὐθὺνη καὶ δεοντολογία, Μελέτες Ποινικοῦ Δικαίου,

Σύμφωνα με τὰ ἄρθρα 24 καὶ 25 τοῦ ἀ.ν. 1565/1939 «Περὶ κώδικος ἀσκήσεως τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος», ὁ γιατρός ὀφείλει νὰ παρέχει μετ' ἐπιμέλειαν καὶ ἀφοσίωσιν τὴν ἱατρικὴν τοῦ συνδρομῆ, τηρώντας τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀποκτημένης πείρας, τὰς ἰσχύουσας διατάξεις τῆς νομοθεσίας γιὰ τὴ διαφύλαξιν τῶν ἀσθενῶν καὶ τὴν προστασίαν τῶν ὑγιῶν. Ὅφειλε ἀκόμα νὰ παρέχει σὲ κάθε ὥρᾳ τῆς ἡμέρας ἢ τῆς νύχτας τὴν ἱατρικὴν βοήθειαν σὲ περιπτώσεις αἰφνιδίων, ἐπικίνδυνων καὶ σοβαρῶν ἀσθενειῶν καὶ ἀτυχημάτων, χωρὶς νὰ ἐξαρτᾷ τὴν παροχὴν τῆς συνδρομῆς αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἄμεση πληρωμὴ τοῦ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὑποχρέωσιν ἀπαλλάσσεται ὁ γιατρός ὅταν ὑπάρχουν λόγοι ποὺ δικαιολογοῦν τὴ μὴ παροχὴν τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ἢ ὅταν ἡ βοήθεια μπορεῖ νὰ παρασχεθῇ ἀπὸ ἄλλον πιὸ πρόχειρο γιὰ τὴν περίστασιν γιατροῦ²⁴.

Σὲ περίπτωσιν ποὺ ζητεῖται παράλληλα βοήθεια ἀπὸ περισσότερα πρόσωπα ὁ γιατρός ὀφείλει νὰ σπεύσῃ στὸ πιὸ ἐπείγον λόγῳ σοβαρότητος περιστατικῶ, νὰ δώσῃ ἐκεῖ τὴν ἀπαραίτητη πρώτη βοήθεια καὶ νὰ συνεχίσῃ μετ' αὐτὴν ἀμέσως ἐπόμενον. Ἐξάλλου, τὸ «ἐπείγον» καθορίζει, κατὰ κανόνα, καὶ τὴν προτεραιότητα στὶς δικαστικὰς κρίσεις σὲ παράλληλα ἐμφανιζόμενες ὑποθέσεις.

Πρόβλημα ὑπάρχει ὅταν δὲν ζητεῖται ἡ βοήθεια τοῦ γιατροῦ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν πάσχοντα ἢ ὅταν αὐτὸς ἐκφράζει τὴν ἀντίθεσίν του στὴν παροχὴν τῆς ἱατρικῆς συνδρομῆς. Στὴν πρώτη περίπτωσιν, ἂν ἡ μὴ αἴτησις βοήθειας ὀφείλεται σὲ ἄγνοια τοῦ προσώπου γιὰ τὴ σοβαρότητα τῆς κατάστασός του ὁ γιατρός ὀφείλει νὰ τὸ ἐνημερώσῃ πλήρως²⁵ καὶ μετ' ἀκριβείας ὡς πρὸς τὰς ἀπαιτούμενες ἱατρικὰς ἐνέργειας καὶ νὰ προχωρήσῃ ἀφοῦ ἐπιτύχει τὴ συναίνεσίν του. Στὴ δευτέρῃ περίπτωση, ἂν ἡ ἀντίθεσις τοῦ πάσχοντος ὀφείλεται πάλιν σὲ ἄγνοια τῆς σοβαρότη-

1999, σελ. 169 ἐπ. - «Τὸ ἔργο τοῦ Γιατροῦ εἶναι ἓνας συνεχὴς ἀγὼνας κατὰ τῆς ἀρρώστιας καὶ τοῦ θανάτου». Σ. Χαροκόπος, Ὁ ἀγὼνας τοῦ γιατροῦ κατὰ τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου, Ἑπετηρίδα Ἱατρικῆς Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν, τόμος Α', 1975, σ. 89.

24. Γιὰ τοὺς κανόνες δικαίου ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἄσκηση τῆς ἱατρικῆς καὶ στὶς ὑποχρεώσεις τοῦ γιατροῦ βλ. προσφάτως, Κ. Φουντεδάκη, Ἀστικὴ ἱατρικὴ εὐθύνη, 2003, σ. 73 ἐπ.

25. Ἡ πλήρης ἐνημέρωσις τοῦ ἀσθενοῦς ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεσις γιὰ τὴ νομικὴ ἐγκυρότητα τῶν ἱατρικῶν πράξεων· βλ., μετὰξὺ πολλῶν, τὴν εἰδικὴν μονογραφίαν τῆς Ἰ. Ἀνδρουλιδάκη - Δημητριάδου, Ἡ ὑποχρέωσις ἐνημέρωσιν τοῦ ἀσθενοῦς, 1993. Ἐπίσης, βλ. Φουντεδάκη, ὁ.π., σ. 174 ἐπ., Ἀν. Ψαρούδα - Μπενάκη, Τὸ ἱατρικὸ καθήκον διαφωτίσεως τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προϋπόθεσις τῆς συναίνεσός του, Ποινικὰ Χρονικὰ ΚΔ' (1974), σ. 641 ἐπ.

τας τῆς κατάστασής του, ἰσχύει ὅ,τι μόλις εἰπώθηκε. Ἄν ἡ ἀντίθεση δὲν ὀφείλεται πιά σὲ ἄγνοια, ἀλλὰ σὲ προσωπικὴ ἐπιλογή, ποὺ ἐκφράζει τὴν ἐλεύθερη βούληση τοῦ ἀρρώστου²⁶, καὶ βέβαια αὐτὸς ἔχει, ὅπως λέμε, «σῶες τίς φρένες», θὰ πρέπει νὰ διακρίνουμε²⁷: Ἄν ὑπάρχει ἄμεσος κίνδυνος ζωῆς τοῦ ἀρνούμενου νὰ δεχθεῖ βοήθεια προσώπου, ὁ γιατρὸς θὰ πρέπει νὰ κάνει τὴν ἀπαραίτητη ἐνέργεια γιὰ τὴ μὴ ἄμεση ἐπέλευση τοῦ θανάτου, συμπαραστέκόμενος ψυχικὰ στὸν ἄρρωστο καὶ ἀσκώντας, ὅπως θὰ λέγαμε, διακριτικὴ - «γλυκιὰ» πίεση²⁸. Ἐδῶ τὸ δῆλημμα λύνεται ὑπὲρ τῆς ζωῆς καὶ σὲ βάρος τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας²⁹. Ἄν δὲν ὑπάρχει ἄμεσος κίνδυνος ζωῆς, ὁ γιατρὸς ὀφείλει νὰ σεβάστει τὴ βούλη-

26. Οἱ δύο ἀντιπαρτιθέμενοι ἐδῶ κανόνες εἶναι: «ἡ σωτηρία τοῦ ἀσθενοῦς ἀποτελεῖ τὸν ὑπέρτατο νόμο» (*salus aegroti suprema lex est*) ἀφενὸς καὶ «ἡ θέληση τοῦ ἀσθενοῦς ἀποτελεῖ τὸν ὑπέρτατο νόμο» (*voluntas aegroti suprema lex est*) ἀφετέρου.

27. Ἡ χωρὶς διάκριση ἀποδοχὴ ὡς ὑπέρτερου τοῦ κανόνα «ἡ βούληση τοῦ ἀσθενοῦς ἀποτελεῖ τὸν ὑπέρτατο νόμο» ἀπηχεῖ μιὰ ἄκραία φιλελεύθερη, ἀτομοκεντρικὴ καὶ ἀτομοκρατικὴ ἀντίληψη, ἐπηρεασμένη ἀπὸ δυτικοευρωπαϊκὰ ἰδεολογικὰ πρότυπα, ποὺ ἐνισχύθηκαν εὐλόγως μετὰ τίς ὀδυνηρὲς ἐμπειρίες τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου, ἰδίως στὴ Γερμανία. Ἐπηρεασμένοι σὲ μᾶς οἱ περισσότεροι θεωρητικοὶ ἀποδίδουν στὴ συναινέση τοῦ ἀσθενοῦς κυρίαρχη σημασία. Βλ. μετὰξὺ ἄλλων, Ἀ. Κατσαντώνη, Αἱ ἱατρικαὶ θεραπευτικαὶ ἐπεμβάσεις καὶ ἡ σημασία τῆς συναινέσεως τοῦ ἀσθενοῦς, Ποινικὰ Χρονικὰ Κ' (1970), σ. 65 ἐπ. - Ὁπαδὸς μιᾶς ἄκρατης νεοφιλελευθερίστικης ἀντίληψης, ἀπὸ τοὺς νεότερους θεωρητικούς, ὁ Δ. Κιούρης, Συμμετοχὴ σὲ αὐτοκτονία (301 ΠΚ) - Ἑρμηνεία μιᾶς ἀμφιλεγόμενης διάταξης, ΜΝΗΜΗ II, τ. Α', 1996, σ. 137 ἐπ. Βλ. τοῦ ἰδίου, *Notwehr und Einwilligung*, 1992, σ. 179 ἐπ.

28. Ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ἄδικη πράξη τοῦ γιατροῦ, κατ' ἄρθρο 330 ΠΚ (παράνομη βία). Ἐξάλλου, ἡ σωματικὴ πίεση ἀσκεῖται γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ὑπέρτερου ἔναντι τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας στὴ δεδομένη στιγμή ἐννομοῦ ἀγαθοῦ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς τοῦ συγκεκριμένου ἀρρώστου (κατάσταση ἀνάγκης κατ' ἄρθρο 25 ΠΚ). Πρὸβλ. ὅμως Καϊάφα - Γκιμπάντι, σὲ Νομικὸ Βῆμα, 1989, σ. 881. Βέβαια, ἡ ἀσκηση πίεσης πρέπει νὰ γίνεται μὲ ἀνθρωπιὰ ἀπὸ πλευρὰς γιατροῦ καὶ ὄχι μὲ τρόπο ποὺ νὰ προσβάλλει τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀρνούμενου νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπέμβαση ἀσθενοῦς.

29. Ἔτσι καὶ ὁ Χρ. Δέδες, Ἀνθρωπίνη ζωή, Ἱατρικὴ καὶ Ποινικὸν Δίκαιον, *Minerva Medica Greca*, τόμ. 3, τεύχ. 5, 1975, σ. 529 ἐπ. (σ. 533). «Ὅτι ἡ ζωὴ συνιστᾷ ἀνώτερο ἀγαθὸ σὲ σχέση μὲ τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία ἀπὸ νομικὴ ἀποψη (θετικῷ δικαίῳ) συνάγεται τόσο ἀπὸ τὸ Σύνταγμα (ἀπόλυτη προστασία τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, σχετικὴ τοῦ δεύτερου - ἀντιπαράβολὴ τῶν παραγράφων 2 τοῦ ἁρθροῦ 5 ἀφενὸς, καὶ 1 καὶ 3 τοῦ ἁρθροῦ 5, ἀφετέρου) ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Ποινικὸ Κώδικα, ὅπου ἡ θανατικὴ ποινὴ (ὅταν ἰσχύει) ἀποτελεῖ ἐπαχθέστερη (βαρύτερη) κύρωση σὲ σχέση μὲ τὴν ἰσότητα καθιέρωσιν, ἐνὼν καὶ οἱ προβλεπόμενες ποινὲς γιὰ προσβολὴ τοῦ ἐννομοῦ ἀγαθοῦ τῆς ζωῆς εἶναι βαρύτερες σὲ σχέση μὲ τίς ποινὲς γιὰ τὴν προσβολὴ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας (ἄρθρα 299 καὶ 322 ἐπ.

ση τοῦ πλήρως ἐνημερωμένου καὶ ἔχοντος «σῶες τίς φρένες» ἄρρώστου³⁰ καὶ νὰ ἀπέχει ἀπὸ κάθε ἱατρικῆ ἐνέργεια, λύνοντας τὴν ἀστικὴ σύμβαση ποὺ ἀρχικὰ εἶχε συναφθεῖ μαζί του³¹. Ἐδῶ τὸ δῆλημα κρίνεται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας³² καὶ σὲ βάρος τῆς υἱείας (ἀλλὰ ὄχι σὲ βάρος τῆς ζωῆς, ἀφοῦ ἄμεσος κίνδυνος γι' αὐτὴν δὲν ὑπάρχει)³³. Ἀπὸ νομικὴ ἄποψη, ὁ γιατρός μπορεῖ νὰ ζητήσῃ τὴ δικαστικὴ συνδρομὴ σὲ περίπτωσι ἰδίως ποὺ ὁ ἄρρωστος εἶναι ἀνήλικος καὶ γιὰ λογαριασμό του ἐκφράζονται αὐτοὶ ποὺ ἔχουν τὴν ἐπιμέλεια τοῦ προσώπου του³⁴.

ΠΚ). Ἐξάλλου, ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἀποτελεῖ αὐτονόητο ὄρο τῆς ὑπάρξεως παντὸς ἐτέρου ἀγαθοῦ. Ἀνδρουλάκης, ὅ.π. (στὴ σημ. 10 πρὸ πάνω), σ. 18. «Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἡ τυχὸν συναίνεσις τοῦ θανατωθέντος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς ζωῆς του οὐδόλως ἰσχύει ὅπως ἄρῃ τὸν ἄδικον χαρακτηριστὴρ τῆς ἀνθρωποκτονίας· τὸ δίκαιον δὲν δύναται νὰ προσδώσῃ νομικὸν κύρος εἰς τὴν ἐλευθερίαν διαθέσεως τῆς ἰδίας ζωῆς, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἄγει εἰς τὸν θάνατον καί, ἐπομένως, εἰς τὴν ἄρσιν πάσης ἐλευθερίας» (ὁ ἴδιος, ὅ.ἀ.π.). Βλ. καὶ στὸ ἔργον μου «Τὸ ἔννομο ἀγαθὸ ὡς βασικὴ ἔννοια τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου, 1998, ἀρ. περ. 236 (σ. 141).

30. Γιὰ νὰ ὑπάρχει ἔγκυρη συναίνεση ἢ ἔγκυρη ἀντίθετη βούλησις τοῦ ἀσθενοῦς σὲ σχέσι μετὰ τὴν ἐπιβαλλόμενη ἱατρικὴ ἐπέμβασις στὸ σῶμα του θὰ πρέπει αὐτὸς νὰ εἶναι σὲ θέσι νὰ δώσῃ ἢ νὰ ἀρνηθῇ τὴ συναίνεσίν του. Βλ., μεταξὺ πολλῶν, Κατσαντώνη, ὅ.π., σ. 68, Ψαροῦδα - Μπενάκη, ὅ.π., σ. 644. Ἐπίσης βλ. στὴ μελέτη μου «Ἡ νομικὴ φύσις τῶν ἱατροχειρουργικῶν ἐπεμβάσεων», Ἀρμενόπουλος, 1972, σ. 467 ἐπ. [=Μελέτες οὐσιαστικοῦ καὶ δικονομικοῦ ποινικοῦ δικαίου (1968-1977), 1978, σ. 107 ἐπ. (σ. 108)].

31. Ἀναλυτικὴ ἐκθεσις τῆς «νομιμοποίησης» τῆς ἱατρικῆς πράξεως κατὰ τὴν ἐκπλήρωσι τῆς ἀστικῆς σύμβασης παροχῆς τῆς βλ. σὲ Φουντεδάκη, ὅ.π., σ. 168 ἐπ.

32. Πρβλ. καὶ ἄρθρο 8 ἐδ. α' β.δ. 25.5/6.7.1955 «περὶ κανονισμοῦ ἱατρικῆς δεοντολογίας». Ἐπίσης ἄρθρο 5 τοῦ ν. 2619/1998 (ποὺ κυρώνει τὴ Σύμβασιν τοῦ Ὁβιέδο τοῦ 1997 γιὰ τὰ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα καὶ τὴν Βιοϊατρικὴν).

33. Μεταξὺ προσωπικῆς ἐλευθερίας στὴ δεδομένη στιγμή καὶ ἀπλῶς υἱείας (ἐπίσης στὴ δεδομένη στιγμή) προηγεῖται τὸ πρῶτον ἀγαθόν. Ἐνῶ τὸ ἴδιον δὲν ἰσχύει ὅταν ἡ ἀντιπαράθεσις τῆς ἐλευθερίας γίνεται μετὰ τὴν ἀνθρώπιναν ζωὴν. Βλ. τὴ σημ. 29, πρὸ πάνω. Ἐξάλλου, ἡ «στιγμιαία» ἀπώλεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς (κατὰ τὴ δεδομένη χρονικὴ στιγμή τῆς ἐπιλογῆς) εἶναι, τελικὰ, ἀναπότρεπτα διαρκῆς (ὑπερβαίνουσα τὴ στιγμή τῆς ἐπιλογῆς) κάτι ποὺ δὲν συμβαίνει μετὰ τὸ ἀγαθὸ τῆς υἱείας, ὅπου ἡ δυσμενὴς γιὰ τὸ ἀγαθὸ αὐτὸ συνέπειά τῆς ἐπιλογῆς εἶναι ἀναστρέψιμη, ὅπως λ.χ. στὴν περίπτωσιν ποὺ ὁ ἀσθενὴς ἀλλάζει γνώμη ἀργότερα καὶ δεχθεῖ τὴν ἱατρικὴν ἐπέμβασις.

34. Ὅπως στὴ γνωστὴ περίπτωσι ποὺ οἱ γονεῖς ἀρνοῦνται νὰ συναίνεσιν στὴ μετὰγγισιν αἵματος στὸ ἀνήλικον παιδί τους, γιὰ θρησκευτικούς λόγους. Βλ. Ἀνδρουλάκη, Ὁ χυλιαστής πατήρ, Ποινικὰ Χρονικὰ Κ' (1970), σ. 241 ἐπ. (=Ποινικὰ Μελέται, 1972, σ. 93 ἐπ.). Πρβλ. Γνωμοδότησι Εἰσαγγελίας Ἀρείου Πάγου 24/1969, Ποινικὰ Χρονικὰ Κ' (1970), σ. 57-58.

4. Καὶ ἐρχόμαστε στὸ κρίσιμο ἐρώτημα: Πέρα ἀπὸ τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ, ὑπάρχει ἄραγε καὶ «δικαίωμα τοῦ προσώπου στὸ θάνατο;» Μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ διαθέσει τὴ ζωὴ του σὲ ἀπόλυτο σημεῖο ἀφανισμοῦ της, ὅπως λ.χ. μπορεῖ νὰ διαθέσει ἓνα ἀντικείμενο ἰδιοκτησίας του; Ἰσχύει τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοπροσβολῆς σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ; Καὶ πὶὸ πέρα: ἡ αὐτοδιάθεση μπορεῖ νὰ φτάσει μέχρι τὴν αὐτοπροσβολὴ τῆς ζωῆς; Εἶναι ἐγκυρὴ ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ; Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπιμέρους ἐρωτήματα ποὺ ἐξειδικεύουν τὸ ἀρχικὸ βασικὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ λεγόμενον «δικαίωμα στὸ θάνατο» θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἀμέσως στὴ συνέχεια νὰ δοθεῖ κάποια ἀπάντηση. Ὅπως, ὅμως, τονίστηκε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἡ προσέγγιση στὸ θέμα θὰ γίνεῖ μὲ τοὺς ὅρους τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἀφοῦ ἡ ἔννοια τοῦ δικαιώματος εἶναι ἔννοια νομικὴ καὶ ἀκόμα καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀντιλαμβάνονται τὸ δικαίωμα ὡς φυσικὸ ἢ (ἐξωνομικὰ) ἠθικὸ τελικὰ ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη ζητοῦν τὴ δυνατότητα νὰ τὸ ἀσκήσουν.

Πρὶν προχωρήσουμε σὲ ἀπαντήσεις θὰ πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὰ στοιχεῖα τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ «δικαιώματος»³⁵ ποὺ ἀναλύθηκαν στὴν ἀρχή: Ὅτι τὸ δικαίωμα παρέχεται ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη, ὅτι ἀποτελεῖ ἐξουσία τοῦ προσώπου, ποὺ μπορεῖ νὰ τὴν ἀσκήσῃ ἐνεργητικά, καὶ ὅτι ἀναφέρεται σὲ βιοτικὰ (ἢ ἔννομα) συμφέροντα. Λέξεις - κλειδιά εἶναι, λοιπόν, ἡ «ἐννομη τάξη» (ὡς πηγὴ τοῦ δικαιώματος), τὸ «πρόσωπο» (ὡς φορέας τοῦ δικαιώματος), ἡ «ἐξουσία» (ὡς δυναμικὴ ἔκφραση τοῦ δικαιώματος) καὶ τὸ «βιοτικὸ (ἢ ἔννομο) συμφέρον» (ὡς περιεχόμενο τοῦ δικαιώματος).

Τὸ δίκαιο - στὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου ἔχει νόημα ἡ ἀναγνώριση δικαιωμάτων, ἀφοῦ πηγὴ τους εἶναι ἡ ἔννομη τάξη - δὲν ἀποτυπώνει τὸ φυσικὸ «ὄν» (ὅπως ἡ ἐπιστήμη ὡς ἡ κατεξοχὴν γνωστικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου) οὔτε ἀναζητᾷ τὸ μεταφυσικὸ «δέον» (ὅπως ἡ φιλοσοφία), ἀλλὰ ἀξιολογεῖ τὸ «ὄν» ἐνόψει κάποιου σκοποῦ καὶ ἀναζητεῖ γιὰ νὰ προσδιορίσῃ τὸ κοινωνικὸ «δέον» στὰ πλαίσια πάντα τοῦ ἴδιου αὐτοῦ σκοποῦ³⁶. Γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τίς κατασκευές του τὰ

35. Βλ. τίς σημ. 3 καὶ 4, πρὸ πάνω.

36. Βλ. R. V. Jhering, *Der Zweck im Recht*, σὲ *Der Geist des Rechts*, ἔκδ. C. Schünemann, 1965, σ. 251 ἑπ. (σ. 252): «Der Zweck der Schöpfer des gesamten Rechts ist dass es Keinen Rechtssatz gibt, der nicht einem Zweck, d.i., einem praktischen Motiv, seinen Ursprung verdankt». Κατὰ τὸν Κ. Δεσποτόπουλο, *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, 1954, § 59 (σ. 133), «ἡ γνησίᾳ πολιτικὴ κοινωνία εἶναι ἀληθῶς ἡ λειτουργικὴ συνύπαρξις τῶν ἀνθρώπων, ὡς αὐτο-

πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου δὲν εἶναι ὄντα καθεαυτά, ἀλλὰ ὡς-πρὸς-κάτι. Ὡς πρὸς αὐτὸ σημασιολογοῦνται - ἀξιολογοῦνται καὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ρύθμισης. Καὶ ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἀξιολογεῖται ὅχι ὡς ἀπλὸ βιολογικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ ὡς κοινωνικὸ μέγεθος μὲ σημασία (ἀξία) ἀναφορικὰ πρὸς κάτι. Καὶ αὐτὸ τὸ κάτι (τὸ σημεῖο, δηλαδή, ἀναφορᾶς) στὶς φιλελεύθερες ἔννομες τάξεις εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὁ κάθε ζωντανὸς ἄνθρωπος, ἐνῶ στὰ ὀλοκληρωτικὰ συστήματα εἶναι ἡ κοινότητα ὡς ὀργανικὸ σύνολο³⁷.

Ὡστόσο, σὲ κάθε ἀνθρώπινη κοινωνία - καὶ στὴν ὀργανωμένη σὲ ἔννομη τάξη κατὰ φιλελεύθερο τρόπο - ἡ συνύπαρξη τῶν (πολλῶν) ἀνθρώπων δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς παράλληλη ὑπαρξη πολλῶν. Ὁ ἄνθρωπος ὡς κοινωνικὸ «εἶναι» δὲν εἶναι μόνος του ἀνάμεσα σὲ ἄλλους³⁸. Εἶναι συν-δεμένος μὲ τοὺς ἄλλους, εἶναι ὡς - πρὸς - αὐτοὺς (als-sein) καὶ μαζί - μὲ - αὐτοὺς (mit-sein): Εἶναι ὁ ἄνθρωπος - πατέρας, ὁ ἄνθρωπος - μητέρα, ὁ ἄνθρωπος - ἀδελφός - σύντροφος - δάσκαλος, ὁ συν-ἄνθρωπος³⁹. Ὅποιαδήποτε, συνεπῶς, δῆθεν φιλελεύθερη σύλληψη τοῦ ἀνθρώπου ὡς ατόμου, μὲ ἀπόλυτη ἀτομικότητα ἀπέναντι στὸ κοινωνικὸ σύνολο καὶ στοὺς συνανθρώπους του, ἀποτελεῖ ἰδεολογικὴ παρεκτροπὴ πού δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα καὶ παραποιεῖ τὴ φύση τῶν πραγμάτων⁴⁰. Πρόκειται γιὰ «φιλελευθερίστικη» σύλληψη καὶ κατασκευὴ πού μεγεθύ-

---

σκοπῶν πάντων...». Καὶ ἡ ἐλευθερία, γιὰ τὸ δίκαιο, δὲν εἶναι ἡ φυσικὴ ἐλευθερία, ἀλλὰ νοεῖται μόνο στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς (δηλ. τῆς ὀργανωμένης σὲ ἔννομη τάξη) κοινωνίας. Βλ. Δεσποτόπουλου, ὁ.π., § 88 καὶ σημ. 15 (σ. 195/196): «Οὕτω δὲ μόνον θεσπίζεται ἡ κατὰ δίκαιον, ἥτοι πρὸς δρᾶσιν καὶ στάσιν καθόλου ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ, ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου» σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐλευθερίαν ὡς φυσικὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου.

37. Γιὰ τὴν ἀντιπαράθεση τῆς φιλελεύθερης πρὸς τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἔννομη τάξη βλ. στὸ ἔργο μου «Τὸ ἔννομό ἀγαθὸ ὡς βασικὴ ἔννοια τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου», 1998, ἀρ. περ. 41 ἐπ., ἀρ. παρ. 70 ἐπ.

38. Πρβλ. Κ. Δεσποτόπουλου, ὁ.π., σ. 133 («λειτουργικὴ συνύπαρξις τῶν ἀνθρώπων»), σ. 137 (: «ἡ πολιτικὴ ὅμως κοινωνία, ἡ ἐκπληρωτικὴ τοῦ σκοποῦ τούτου συνίσταται ὡς ἀπὸ τῆς δι' ἀδιαλείπτου πολυπλέξεως διανθρωπίνων "στάσεων", καθ' ἣν ἡ συμπεριφορὰ ἐκάστου ἀνθρώπου τελεῖ ἐν ἀρμονίᾳ τινὶ ἔναντι παντὸς ἄλλου ἀνθρώπου»), Ν. Κουράκη, Ἀποποινικοποίηση τῆς χρήσης οὐσιῶν: Ὑπὲρ ἢ κατὰ; Ποινικὸς Λόγος, 4/2001, σ. 1237 ἐπ., σ. 1239.

39. Πρβλ. W. Maihofer, Vom Sinn menschlicher Ordnung, ἔκδ. V. Klostermann, 1956, σ. 52.

40. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἰδεολογία (μὲ τὴν ἀρνητικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου) ὡς ἐκτροπὴ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης· βλ. σχετικὰ στὸ βιβλίο μου «Εἰσαγωγή στὴν Ἐπιστήμη», ἔκδ. 6' 1980, σ. 123

νει υπερβάλλοντας ένα στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης (τή μοναδικότητα), αγνοώντας ή παραγνωρίζοντας τα άλλα (τήν αλληλεξάρτηση και τή συντροφικότητα) που καθιστούν τή μοναδικότητα προσωπικότητα και αναδείχνουν τόν άνθρωπο σέ πρόσωπο. Αυτό τὸ πρόσωπο εἶναι ὁ φορέας τοῦ δικαιώματος στή ζωή, πού παρέχεται ἀπὸ τήν ἔννομη τάξη⁴¹. Στὰ πλαίσια, λοιπόν, τῶν ἀξιολογήσεων της ἀσκειῖται τὸ κάθε δικαίωμα, ἡ παρεχόμενη, δηλαδή, στὸ πρόσωπο ἐξουσία γιὰ τήν ἱκανοποίηση βιοτικῶ του συμφέροντος.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴ βασικὴ παραδοχὴ συνάγεται ὅτι καὶ τὸ δικαίωμα στὴ ζωή παρέχεται στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τήν ὁργανωμένη σὲ ἔννομη τάξη κοινωνία ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ ζωή του σημασιολογεῖται (ἀξιολογεῖται) ὡς αὐτονόητα χρήσιμη γιὰ τὸν ἴδιον ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὴν πού παρέχει τὸ σχετικὸ δικαίωμα. Ἐφόσον τὸ δικαίωμα ἀποτελεῖ παρεχόμενη ἐξουσία στὰ πλαίσια τῆς ὁργανωμένης σὲ ἔννομη τάξη κοινωνίας, ἔπεται πὼς ἡ ἐξουσία αὐτὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι σχετικὴ, τουλάχιστον ἀπέναντι σ' ἐκεῖνον πού τήν παρέχει καὶ ἐνόψει τῶν ἀξιολογήσεων του: «Πάντων δικαιωμάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔννομος τάξις»⁴². Αὐτὸ σημαίνει πὼς καὶ ὅταν ἀκόμα ὁ φορέας τοῦ δικαιώματος ἐπιθυμεῖ νὰ παραιτηθεῖ (νὰ ἀπαλλαγεῖ) ἀπὸ αὐτό, καταλύοντας μάλιστα καὶ τὸ οὐσιαστικὸ τοῦ περιεχομένου (τὸ προστατευόμενο «ἐξ ἀντικειμένου» ἀπὸ τήν ἔννομη τάξη ἔννομο ἀγαθὸ τῆς ανθρώπινης ζωῆς του) ἡ ἐξουσία του αὐτὴ μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ ἂν ἡ ἔννομη τάξη ἔχει καὶ ἡ ἴδια συμφέρον στὴ διατήρηση τοῦ ἀγαθοῦ, πού στὴν καθολικότητά του ἔχει ἀναγάγει σὲ ἀξία (σὲ ἔννομο ἀγαθόν). Ἀφοῦ, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος δὲν νοεῖται ὡς μοναχικὸ ἄτομο ἀλλὰ ὡς συν-ἄνθρωπος, μαζί - μὲ - ἄλλους καὶ ὡς - πρὸς - αὐτούς, καὶ ἡ ὁργανωμένη κοινωνία, πού ὡς ἔννομη τάξη ἀναγνωρίζει καὶ παρέχει τὸ δικαίωμα στὴ ζωή, συγκροτεῖται ἀπὸ συν-ἄνθρωπους⁴³ (χωρὶς αὐτούς παύει καὶ ἡ ἴδια νὰ ὑπάρχει), ἔπεται πὼς γιὰ τήν ἔννομη τάξη ἡ ἀντικειμενικὴ πιά προστασία τῆς ανθρώπινης ζωῆς δὲν συνιστᾷ ἀπλῶς προστασία ἐνὸς ὑποκειμενικοῦ ἀγαθοῦ τῶν ἐπιμέρους ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἀποτελεῖ αὐτονόητη (καὶ γιὰ τὴ φιλελεύθερη ἔννομη τάξη) αὐτοπροστασία της.

ἐπ. - Τὴν ἀξιολογικὴ σύνδεση ἀτόμου - κράτους δέχεται καὶ ὁ κατεξοχὴν φιλόσοφος τοῦ φιλελευθερισμοῦ Τζ. Σ. Μίλ, Περὶ Ἐλευθερίας, ἑλλην. μετ. Ν. Μπαλῆς, ἐκδ. Ἐπίκουρος, 1983, σ. 190: «...ἡ οὐσιώδης ἀξία ἐνὸς κράτους εἶναι ἡ ἀξία τῶν ἀτόμων πού τὸ ἀπαρτίζουν».

41. Πρβλ. ὅμως τὴ διαφορετικὴ ἀντίληψη τοῦ Γιανναρά, ὁ.π. (στὴ σημ. 14, πρὶ πάντων).

42. Βλ. πρὶ πάντων τὴ σημ. 5.

43. Βλ. τὴ σημ. 38 καὶ 39, πρὶ πάντων. Πρβλ. Τζ. Σ. Μίλ, ὁ.α.π.

Ἡ διαφορὰ μιᾶς φιλελεύθερης ἀπὸ μιᾶ ολοκληρωτικῆς ἔννομης τάξεως δὲν βρίσκεται στὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὴν πρώτη ἐνὸς ἀπόλυτου δικαιώματος στὴ ζωὴ γιὰ κάθε ἄνθρωπο, μὲ ἀντίστοιχο «δικαίωμα» παραίτησης, μὲ ἀντίστοιχο, δηλαδή, «δικαίωμα θανάτου» (αὐτοκαταστροφῆς). Αὐτὸ θὰ συνεπαγόταν «αὐτοκτονία» (καὶ) γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἔννομη τάξη, ἀφοῦ θὰ παραιτοῦνταν ἔτσι ἀπὸ τὴν αὐτοπροστασία της, καὶ θὰ αποτελοῦσε νομικὸ παράδοξο (absurdum). Ἡ διαφορὰ βρίσκεται στὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὴν φιλελεύθερη ἔννομη τάξη στὸ κάθε πρόσωπο ἐλευθερίας νὰ διαμορφώσει τὸ περιεχόμενο (τὸν τρόπο) τῆς ζωῆς του⁴⁴, ἀλλὰ ὅχι νὰ τὴν καταλύσει! Θὰ ἦταν παράλογο νὰ παρέχει ἡ ἔννομη τάξη «δικαίωμα στὸ θάνατο». Ἡ, μὲ ἄλλα λόγια, ἓνα «δικαίωμα» στὸ θάνατο δὲν θὰ εἶχε πάντως ὡς πηγὴ τοῦ τὴν ἔννομη τάξεως!

Ἐξάλλου, καὶ στὴ φιλελεύθερα ὁργανωμένη κοινωνία τὰ παρεχόμενα στὰ πρόσωπα δικαιώματα θὰ ἀσκηθοῦν μέσα στοὺς κόλπους της, σὲ ἀμοιβαία διαπλοκὴ μὲ τὰ ὅμοια καὶ τὰ λοιπὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων προσώπων, καὶ ὅχι σὲ ἐρημικὸ χῶρο ὅπου ὁ ἄνθρωπος θὰ λειτουργεῖ ὡς μοναδικὸ καὶ μεμονωμένο ἄτομο. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ ζωὴ του, ὡς βιολογικὸ γεγονὸς ποὺ ὑπόκειται σὲ κοινωνικὴ ἀξιολόγηση γιὰ τὴν ἀναγωγή της σὲ ἔννομο ἀγαθόν, δὲν εἶναι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ὅπως ἐγωιστικὰ θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ μιὰ ἀκραία φιλελεύθερη ἰδεολογικὴ σύλληψη, ἀλλὰ εἶναι καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ποὺ μαζί τους συνλειτουργεῖ στὸν κοινωνικὸ χῶρο ποὺ ἀπὸ κοινοῦ συγκροτοῦν. Παραδοχὴ «δικαιώματος στὸ θάνατο» θὰ σήμαινε πὼς ἡ ἔννομη τάξη παρέχει σὲ κάθε ἄνθρωπο τὴν ἐξουσία - ἐνεργώντας ὡς ἀποκομμένο ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ μοναχικὸ ἄτομο - νὰ καταλύσει καὶ ὅλους τοὺς προσωπικοὺς του δεσμοὺς ποὺ σὲ ἀμοιβαία διαπλοκὴ συγκροτοῦν αὐτὸ ποὺ λέγεται κοινωνία. Θὰ ἐρχόταν ἔτσι σὲ ἀντίθεση μὲ

44. Αὐτὴ ἡ ἐλευθερία κατοχυρώνεται στὸ ἄρθρο 5 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος καὶ ὁρισμένοι συγγραφεῖς, ὅχι σωστά, τὴν ἐπεκτείνουν στὸ δικαίωμα τοῦ προσώπου ἀκόμη καὶ νὰ καταλύσει τὴ ζωὴ του! Ὡς π.χ. ὁ Κατρούγκαλος, ὅ.π. (στὴ σημ. 2, πρὸ πάνω), σ. 81, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἀφοῦ τὸ «δικαίωμα στὸ θάνατο» δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ στὸ ἄρθρο 5 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος (ποὺ κατοχυρώνει τὸ ἀπόλυτο δικαίωμα στὴ ζωὴ) καὶ «ἀκριβῶς λόγῳ ἐλλείψεως εἰδικῆς διατάξεως, ἐφαρμοστέα εἶναι ἡ γενικὴ διάταξη τοῦ ἁρθροῦ 5 παρ. 1, ἡ ὁποία κατοχυρώνει τὸ δικαίωμα ἀνάπτυξης τῆς προσωπικότητος» (!). Πῶς, τώρα, ἡ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος συμβιβάζεται μὲ τὸν (δριστικὸ) ἀφανισμό της, εἶναι πράγματι ἀπορίας ἄξιον. Τὸ λογικὸ καὶ νομικὸ σφάλμα τοῦ συλλογισμοῦ γιὰ τὴν ὑπαγωγή τοῦ δήθεν «δικαιώματος στὸ θάνατο» στὸ ἄρθρο 5 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος εἶναι προφανές. Πρὸς. Ὁ Γεωργιάδης, Τὸ δικαίωμα στὸ θάνατο, σέ ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας («Τὸ πρόβλημα τῆς εὐθανασίας»), 2002, σ. 116.

τὸν προορισμό της, πὺ εἶναι ἡ προώθηση τῆς ζωῆς «ἐν κοινωνίᾳ δικαίου»⁴⁵. Κι αὐτὴ ἡ ἀντίθεση θὰ ἀποτελοῦσε πάλι ἓνα λογικὰ παράδοξο σχῆμα. Δὲν εἶναι, πάντως, τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀπόψεις γιὰ «δικαίωμα στὸ θάνατο» ἀναπτύχθηκαν βασικὰ στὶς σύγχρονες δυτικὲς κοινωνίες τοῦ ἄγριου φιλελευθερισμοῦ, οἱ ὁποῖες ὅλο καὶ περισσότερο προωθοῦν τὸ μοντέλο τοῦ μοναχικοῦ ἀτόμου, πὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀπόβλητο ἐνὸς ἀντικοινωνικοῦ συστήματος ἀνελέητου ἀνταγωνισμοῦ στὰ πλαίσια αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἰδεολογία ἐνὸς τέτοιου συστήματος, ἐξωραΐζοντας τὴν πραγματικότητά, ἐπικαλεῖται τὸ σεβασμὸ τοῦ Ἀτόμου γιὰ τὴν παραδοχὴ τῶν αὐτοκαταστροφικῶν ἐπιλογῶν του, πὺ συχνὰ τὸ ἴδιο τὸ σύστημα αὐτὸ ἔχει προκαλέσει!

Ὅπως λέχθηκε προηγουμένως, τὸ δικαίωμα εἶναι ἐξουσία πὺ παρέχεται στὸ πρόσωπο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση βιοτικοῦ του (ἔννομου) συμφέροντος. Ἄν ἀναγνωρίζοταν «δικαίωμα στὸ θάνατο», θὰ μπορούσε τὸ ἄτομο νὰ ἀξιώσει ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ διεκδικήσει ἐνεργητικὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἱκανοποίηση αὐτοῦ τοῦ δικαίωματος. Ἐτσι, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τιμωρεῖται αὐτὸς πὺ θὰ βοηθοῦσε κάποιον νὰ αὐτοκτονήσει⁴⁶ ἀφοῦ ἡ πράξη του δὲν θὰ ἀποτελοῦσε ἑτεροπροσβολή⁴⁷, ἀλλὰ βοήθεια σὲ ἄσκηση δικαίωματος (σὲ ἐπιτρεπόμενη καὶ προστατευόμενη ἀπὸ

45. Πρβλ. Κ. Δεσποτόπουλου, ὁ.π., σ. 133: «ἡ γνησία πολιτικὴ κοινωνία εἶναι ἀληθῶς ἡ λειτουργικὴ συνύπαρξις τῶν ἀνθρώπων, ὡς αὐτοσκοπῶν πάντων...».

46. Κατὰ τὸ ἄρθρο 301 τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα, ὅμως, ὅποιος παρέχει βοήθεια κατὰ τὴν τέλεση μιᾶς αὐτοκτονίας στὸν αὐτόχειρα τιμωρεῖται μὲ φυλάκιση (ἀπὸ 10 ἡμέρες ὡς 5 χρόνια).

47. Ὅπως ἰσχυρίζονται ὅσοι ὑποστηρίζουν τὸ «δικαίωμα στὸ θάνατο» (ὡς στηριζόμενο, δῆθεν, στὸ ἄρθρο 5 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος) καὶ προσπαθοῦν, παραλλήλως, νὰ δικαιολογήσουν γιὰτὶ κατὰ τὸ θετικὸ μας δίκαιο (ἄρθρο 301 Ποιν. Κώδ.) ἡ συμμετοχὴ κάποιου στὴν αὐτοκτονία ἄλλου εἶναι ἀξιόποινη πράξη. Τὴ βαφτίζουν λοιπὸν «ἑτεροπροσβολή» αὐτὴ τὴ συμμετοχή, συγχέοντας ἔτσι τὴν πραγματικὴ ἑτεροπροσβολή (μὲ ἢ χωρὶς τὴ συναίνεση τοῦ φορέα τοῦ προσβαλλόμενου ἀγαθοῦ), ὅπου τὴν πρωτοβουλία τῆς προσβολῆς ἔχει ὁ ἄλλος (ὁ «ἑτερος»), μὲ τὴ βοήθεια (τὴ συμμετοχή) στὴν αὐτοπροσβολή, ὅπου τὴν πρωτοβουλία τῆς προσβολῆς ἔχει ὁ ἴδιος ὁ φορέας τοῦ προσβαλλόμενου ἀγαθοῦ. Στὸ ἄρθρο 301 Π.Κ. αὐτὸς πὺ βοηθᾷ κάποιον νὰ αὐτοκτονήσει δὲν κάνει, βέβαια, ἑτεροπροσβολή, ἀφοῦ τὴν πρωτοβουλία θανάτωσης ἔχει ὁ ἴδιος ὁ αὐτόχειρας, ἀλλὰ βοηθᾷ - συμμετέχει στὴν αὐτοπροσβολή. Σωστὴ κριτικὴ ἀπὸ τὸν Χ. Παπαχαλαράμους, Ἡ συμμετοχὴ σὲ αὐτοκτονία, 1997, σ. 13, ὅπου καὶ ἀναφορὰ στὶς σχετικὲς ἀπόψεις. Διαφοροποιημένη καὶ ἡ θέση τοῦ Δ. Κιούπη, ὁ.π. (στὸ πρῶτο ἔργο του στὴ σημ. 27, πῶς πάνω), ὁ ὁποῖος δὲν στηρίζεται στὴν ἑωλη κατασκευὴ τῆς ἑτεροπροσβολῆς, ἀλλὰ (ὑπὸ διακρίσεις) προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξει τὸ δράστη τῆς ἀπλῆς συμμετοχῆς σὲ αὐτοκτονία μὲ βάση τὴν κατάσταση ἀνάγκης πὺ ἀποκλείει τὸν καταλογισμό.

τὸ δίκαιο αὐτοπροσβολή). Ἀντίθετα, θὰ ἔπρεπε νὰ τιμωρεῖται ὅποιος ἐμποδίζει ἄλλον νὰ αὐτοκτονήσει, ἀφοῦ ἡ ἐνέργειά του θὰ συνιστοῦσε παρακώλυση στὴν ἄσκηση δικαιώματος⁴⁸. Θὰ μπορούσε, λοιπόν, τότε ὁ ὑποψήφιος αὐτόχειρας ποὺ παρεμποδίστηκε στὴν ἐπιχείρηση αὐτοκτονίας νὰ ἐναγάγει καὶ νὰ ζητήσει ἀποζημίωση ἀπὸ τὸ πρόσωπο ποὺ τὸν ἔσωσε, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι αὐτὸ προσέβαλε τὸ «δικαίωμά του στὸν θάνατο». Αὐτὰ ὅμως δὲν συμβιβάζονται μὲ τὶς ρυθμίσεις ποὺ ἰσχύουν στὴν ἔννομη τάξη μας. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 301 ΠΚ τιμωρεῖται μὲ φυλάκιση ὅποιος παρέχει βοήθεια στὸν αὐτοκτονοῦντα κατὰ τὴν πράξη τῆς αὐτοκτονίας, ἐνῶ οὐδεὶς θὰ διανοοῦνταν νὰ θεωρήσει ἀξιόποινη τὴν παρεμπόδιση αὐτῆς τῆς πράξης. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα. Ἡ παράλειψη νὰ ἐμποδίσεις κάποιον νὰ αὐτοκτονήσει ἂν εἶχες τὴ δυνατότητα νὰ τὸ κάνεις χωρὶς κίνδυνο τῆς δικῆς σου ζωῆς ἢ υγείας τιμωρεῖται μὲ φυλάκιση ὡς ἓνα ἔτος κατὰ τὸ ἄρθρο 307 ΠΚ⁴⁹, ἐνῶ μπορεί νὰ τιμωρηθεῖ καὶ ὡς συμμετοχὴ σὲ αὐτοκτονία, μὲ φυλάκιση

48. Κι ἐδῶ, βέβαια, εἶναι ἔτοιμη ἡ πρόταση τῶν ὁπαδῶν τοῦ «δικαιώματος στὸ θάνατο», ὅτι αὐτὸς ποὺ ἐμποδίζει ἄλλον νὰ αὐτοκτονήσει - παρ' ὅλο ποὺ (κατ' αὐτοὺς) προσβάλλει τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ αὐτόχειρα - δὲν τιμωρεῖται λόγῳ ἄρσης τοῦ ἀδικοῦ χαρακτήρα τῆς πράξης του ἐξαιτίας τῆς κατάστασης ἀνάγκης (ἄρθρο 25 Ποινικοῦ Κώδικα) ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν ἐπικείμενη πράξη τῆς αὐτοκτονίας. Ὅμως ἡ κατάσταση ἀνάγκης κατ' ἄρ. 25 Π.Κ. δὲν μπορεί νὰ ἔχει ἐφαρμογὴ σὲ συγκρούσεις ἀγαθῶν ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ ἐπιλογὲς τοῦ ἴδιου τοῦ φορέα τους (τοῦ φορέα καὶ τῶν δύο συγκρουόμενων ἀγαθῶν), κάτι ποὺ συμβαίνει σὲ ὅλες τὶς συνειδητὲς περιπτώσεις αὐτοπροσβολῆς. Διαφορετικά, θὰ δικαιολογοῦνταν οἰοσδήποτε τρίτος νὰ ἐπέμβει σὲ πράξεις - ἐπιλογὲς ἄλλου, ποὺ δὲν θὰ ἔθιγαν ἀπολύτως κανέναν παρὰ μόνον τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο τῶν (βλαπτικῶν) ἐπιλογῶν. Στὶς συνειδητὲς ἐπιλογὲς αὐτοπροσβολῆς δὲν ὑπάρχει κατάσταση ἀνάγκης. Πρβλ., πάντως, Δ. Σπινέλλη, Συστηματικὴ Ἑρμηνεία τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα, 1993, ἄρθρο 25, ἀριθμὸς 37, ὁ ὁποῖος, κατ' ἀποτέλεσμα, σωστὰ ἀναφέρει (σ. 108/109) ὅτι «εἶναι ὅμως δικαιολογημένος ὁ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας ἐνὸς ἀτόμου γιὰ νὰ παρεμποδιστεῖ ἡ αὐτοκτονία του, γιατί ἡ αὐτονομία τοῦ ἀτόμου ὅταν συγκρίνεται μὲ τὴ ζωὴ του βαρύνει λιγότερο» (βλ. καὶ τοῦ ἴδιου, Εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις στὰ ἄρθρα 20-25, ὅ.π., ἀριθμ. 45). Στὶς περιπτώσεις, ὅμως, ποὺ ἀναφέρει (ὅπως ἡ αὐτοκτονία) ἡ πράξη ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἐμποδίζει τὴν προσβολὴν μὲ πράξη ἄλλης προσβολῆς δικαιολογεῖται ὅχι ὡς κατάσταση ἀνάγκης, ἀλλὰ ὡς ἄμυνα (ὑπὲρ τρίτου). Τὸ σωστό, λοιπόν, εἶναι ὅτι ἡ ἐπέμβαση γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ αὐτόχειρα παρὰ τὴ θέλησή του δικαιολογεῖται γιατί ἡ πράξη τῆς αὐτοκτονίας εἶναι ἀδικη. Ἔτσι, σωστά, Ἀνδρουλάκης, Ποινικὸ Δίκαιο, Γενικὸ Μέρος, 2000, σ. 342.

49. Βλ. Ἀνδρουλάκη, Ποινικὸν Δίκαιον, Εἰδικὸν Μέρος, τ. Α', 1974, σ. 33, ὁ ὁποῖος ὀρθῶς δέχεται ὅτι ὁ ὑποψήφιος αὐτόχειρας βρίσκεται σὲ κίνδυνο ζωῆς (κατὰ τὸ ἄρθρο 307 Π.Κ.). Διαφορετικὰ ὁ Κιοῦπης, ὅ.π., σ. 159 ἐπ., ἀρνούμενος καὶ τὴν τέλεση τοῦ ἐγκλήματος τῆς συμμετοχῆς σὲ αὐτοκτονία μὲ παράλειψη (βλ. ἀμέσως πῶς κάτω στὸ κείμενο καὶ τὴν ἐπόμενη σημ.).

ὡς πέντε χρόνια, κατὰ τὸ ἄρθρο 301 ΠΚ ἂν ὑπάρχει νομικὸς δεσμὸς μεταξὺ ἐκείνου ποὺ παραλείπει καὶ τοῦ αὐτόχειρα, ποὺ ὑποχρεώνει σὲ ἀμοιβαία παροχὴ βοήθειας (ὅπως λ.χ. ἡ σχέση γονέα καὶ τέκνου, ἡ συζυγικὴ σχέση κ.ἄ.)⁵⁰.

Τέλος, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ νομικὸ ὄρισμὸ τοῦ δικαιώματος προκύπτει ὅτι ἡ παρεχόμενη ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξιν στὸ πρόσωπο ἐξουσία (ποὺ συνιστᾷ ἀκριβῶς τὸ δικαίωμα) ἀποβλέπει στὴν πραγμάτωση βιοτικῶν (ἢ, πάντως, ἔννομον) συμφέροντος. Ὁ θάνατος δὲν ἀποτελεῖ, βέβαια, τέτοιο συμφέρον, μὲ τὸ ὁποῖο θρίσκεται σὲ σχέση πλήρους ἀντιφατικότητος. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ κατασκευὴ «δικαίωμα στὸ θάνατο» ἀποτελεῖ νομικὰ παράλογο σχῆμα.

Ὑποστηρίζεται καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ νέους ἰδίως θεωρητικούς⁵¹, ὅτι σ' ἓνα φιλελεύθερο νομικὸ σύστημα ἡ αὐτοπροσβολὴ τῆς ζωῆς δὲν τιμωρεῖται στὰ πλαίσια τῆς ἐπιτρεπόμενης αὐτοδιάθεσης τοῦ ἀτόμου⁵². Γίνεται μάλιστα ἐπίκληση

50. Ἔτσι, σωστά, οἱ Ἀνδρουλάκης, ὁ.ἀ.π., σ. 33-34, Φιλιππίδης, Μαθήματα Ποινικοῦ δικαίου, Εἰδικὸν Μέρος, τ. α', 1979, σ. 74. Ἀντίθετα ὁ Κιούπης (βλ. προηγούμενη σημ. 49). Μὲ δισταγμοὺς ἐνόψει τῆς προσπάθειάς της νὰ ἐρμηνεύσει στενὰ τὸ ἄρθρο 301 Π.Κ. ἡ Συμεωνίδου - Καστανίδου, ὁ.π. (στὴ σημ. 8, πρὶν πάνω), σ. 513 ἐπ.

51. Ὅπως, π.χ., οἱ Κατρούγκαλος, ὁ.π. (στὴ σημ. 2, πρὶν πάνω), Κιούπης, ὁ.π. (στὴ σημ. 27, πρὶν πάνω), Ν. Μπιτζιλέκης, Ἡ συμμετοχικὴ πράξη, 1990, σ. 214-215, Γ. Πανούσης, Ἡ ἔννοια τοῦ θανάτου στὸ Ποινικὸ Δίκαιο, Νομικὸ Βῆμα, 1978, σ. 83, Ν. Παρασκευόπουλος, Ποινικὴ εὐθύνη ἀπὸ αὐτοκαταστροφικὰς πράξεις, Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρηση Ἑγκληματολογίας, 1991, σ. 65 ἐπ., Συμεωνίδου - Καστανίδου, ὁ.π., σ. 145 ἐπ., K. Chatzikostas, Die Disponibilität des Rechtsgutes Leben in ihrer Bedeutung für die Probleme von Suizid und Euthanasie, (διδ. διατρ.), ἔκδ. P. Lang, 2001.

52. Οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς θεωροῦν, ἔτσι, ὅτι ἡ αὐτοκτονία δὲν εἶναι ἄδικη πράξη καὶ σωστά δὲν τιμωρεῖται στὸν Ποινικὸ μας Κώδικα ὡς ἀξιοποίηση (ἢ ἀπόπειρά της). Προσπαθοῦν, ὡστόσο, μὲ διαφορὰς - ἐλάχιστα πειστικὰς κατασκευὰς - νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ ἄρθρο 301 Π.Κ. ποὺ τιμωρεῖ τὴ συμμετοχὴ σὲ αὐτοκτονία (μὲ ποινὴ φυλάκισης ὡς πέντε χρόνια γιὰ τὸ δράστη). Συχνὰ γίνεται ἐπίκληση καὶ τῆς Αἰτιολογικῆς Ἑκθεσῆς τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα, ὅπου ὑπὸ τὸ ἄρθρο 279 τοῦ Σχεδίου σημειώνεται ἐπὶ λέξει: «Ἡ αὐτοκτονία δὲν ἀναγράφεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων νομοθετῶν μεταξὺ τῶν τιμωρητέων πράξεων, θεωρηθέντος ὅτι δικαιούται ἕκαστος νὰ διαθέσει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν». Αὐτὴ ἡ φράση, ὅμως, ἀναφέρεται προφανῶς στὶς ἀντιλήψεις ποὺ ὁδήγησαν ὀρισμένους νομοθέτες τῆς Εὐρώπης νὰ μὴν τυποποιήσουν ὡς ἀξιοποίησιν πράξιν (οὐτε) τὴ συμμετοχὴ σὲ αὐτοκτονία, καὶ ὅχι στὴν ἀντίληψιν ποὺ υἱοθετεῖ τελικὰ ὁ Ἑλληνας νομοθέτης τοῦ Ποινικοῦ Κώδικα. Ἀφοῦ λοιπὸν στὸν Ποινικὸ μας Κώδικα τελικὰ τυποποιεῖται ὡς ἀξιοποίησιν πράξιν ἡ συμμετοχὴ σὲ αὐτοκτονία (ἄρθρο 301), σημαίνει πὼς καὶ ἡ ἴδια ἡ αὐτοκτονία εἶναι οὐσιαστικὰ ἄδικη πράξιν, ἀφοῦ κατὰ τὸ δίκαιόν μας ἀξιοποίησιν συμμετοχὴ σὲ πράξιν ποὺ δὲν εἶναι ἄδικη δὲν νοεῖται. Δὲν εἶναι, βέβαια, τυπικὰ ἄδικη, δηλαδὴ

του άρθρου 5§1 Συντ. που όρίζει ότι καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. Το άρθρο 5§1 Συντ., όμως, αναφέρεται στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, και όχι στην αυτοκαταστροφή της⁵³, καθώς και στη συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας, που προϋποθέτει, βέβαια, ζωντανό άνθρωπο. Ἀνάπτυξη και καταστροφή είναι έννοιες αντίθετες που δεν μπορεί να συνυπάρχουν στα πλαίσια του ίδιου δικαιώματος. Μία άσκηση «δικαιώματος σε αυτοκαταστροφή», δηθεν θεμελιωμένη στο άρθρο αυτό του Συντάγματος, θα συνιστούσε πάντως χαρακτηριστική περίπτωση καταχρηστικής άσκησης, μη επιτρεπόμενης σύμφωνα με το άρθρο 25§3 Συντ., αφού έρχεται σε προφανή αντίθεση με τόν κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σκοπό του δικαιώματος⁵⁴.

Ἐξάλλου, δεν είναι καθόλου αυτονόητο ότι σε μία φιλελεύθερη έννομη τάξη είναι επιτρεπτή ή αυτοπροσβολή, όταν συνεπάγεται ολοκληρωτική παραίτηση από το δικαίωμα και άφανισμό του αντίστοιχου εννόμου αγαθοῦ (που αποτελεί το

αξιόποινη για τόν (υποψήφιο) αυτόχειρα, γιατί ὁρθῶς θεωρήθηκε πῶς ἡ ποινὴ δὲν θά εἶχε κανένα νόημα καὶ καμὴ λειτουργία γιὰ ἐκεῖνον πού ἔχει ἐπιφυλάξει στὸν ἑαυτό του τὴν «ἐσχάτη τῶν ποινῶν», δηλαδὴ τὸ θάνατο. Ἔτσι, σωστά, καὶ οἱ Α. Μαργαρίτης, Οἱ ἐξωτερικοὶ ὅροι τοῦ ἀξιοποίνου, 1983, σ. 178, Α. Παπαδαμάκης, Ἐγκλήματα κατὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, 1990, σ. 136, Κ. Σταμάτης, Γιὰ μιὰ ἀνάλυση τοῦ ἀρθροῦ 300, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Ἀρμενόπουλου, 1980, σ. 162. - Ἐπειδὴ, λοιπόν δὲν εἶναι τυποποιημένη ὡς ἀξιοποινὴ (τυπικὰ ἀδικη) ἡ πράξη τῆς αυτοκτονίας, γι' αὐτὸ χρειάστηκε ἡ θέσπιση ἰδιώνυμου (sui generis) ἐγκλήματος (τοῦ ἀρθροῦ 301 Π.Κ.) γιὰ τὴν τιμώρηση τοῦ συμμετοχοῦ (μόνο) στὴν πράξη αὐτή, ὁ ὁποῖος διαφορετικὰ θά τιμωροῦνταν κατὰ τὶς γενικὲς διατάξεις (ἀρθρα 46-47 Π.Κ.) περὶ συμμετοχῆς. Βλ. καὶ στὴ μελέτη μου «Ἡ σχετικότητα τῆς ποινικῆς προστασίας», [Σειρὰ «Ποινικά», ἀρ. 7], 1980, σ. 41.

53. Ἔτσι, σωστά, καὶ ὁ Χ. Παπαχαραλάμπους, Διαθεσιμότητα τῆς ζωῆς καὶ ὀψεις τῆς ἰδιώνυμης ποινικῆς τῆς προστασίας κατὰ τὰ ἀρθρα 300, 301 Π.Κ., ΜΝΗΜΗ ΙΙ, Ἰ. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα, τ. Α', 1996, σ. 329 ἐπ., σ. 358-359. Βλ. καὶ τὴ μελέτη μου «Ἐπάρχει δικαίωμα στὸ θάνατο;», Ὑπεράσπιση, 1994, σ. 523 ἐπ., σ. 530-531.

54. Γιὰ τὸ ἀρθρο 25 παρ. 3 τοῦ Συντάγματος βλ., μεταξὺ ἄλλων, Κ. Χρυσόγονου, Ἀτομικὰ καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα, ἐκδ. 6' 2002, σ. 70 ἐπ. - Ἡ ἐπίκληση τῆς «καταχρηστικῆς ἀσκησης» θά εἶχε πρακτικὴ σημασία σὲ περίπτωση ἀμφισβήτησης τῆς συνταγματικότητας τοῦ ἀρθροῦ 301 Π.Κ. (πού τιμωρεῖ τὴ συμμετοχὴ σὲ αὐτοκτονία) μὲ βάση τὴν ὑπάρξη τοῦ «δικαιώματος στὸ θάνατο», τὸ ὁποῖο θεμελιώνεται δηθεν στὸ ἀρθρο 5 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος.

οὐσιαστικὸ περιεχόμενο τοῦ δικαιώματος). Ἔτσι, ἡ θεληματικὴ ὑπόβολή κάποιου σὲ κατάσταση δουλείας δὲν εἶναι ἐπιτρεπτή⁵⁵, ὅπως δὲν εἶναι ἐπιτρεπτή καὶ ἡ αὐτοκτονία. Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν προβλέπονται ποινικὲς κυρώσεις γι' αὐτὸν ποὺ ἀποπειράθηκε ν' αὐτοκτονήσει καὶ ἀπέτυχε ἢ γι' αὐτὸν ποὺ οἰκειοθελῶς ὑπέβαλε τὸν ἑαυτό του σὲ κατάσταση δουλείας ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία τῆς ποινῆς νὰ λειτουργήσῃ σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, τόσο προληπτικὰ ὅσο καὶ κατασταλτικὰ. Ὅποιος ἐπιφυλάσσει γιὰ τὸν ἑαυτό του τὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν (δηλαδὴ τὸ θάνατο ἢ τὴν ἰσόβια στέρηση τῆς ἐλευθερίας του) δὲν θὰ ὑπολογίσει, βέβαια, τὴν ὁποιαδήποτε μικρότερη ποινὴ τοῦ ποινικοῦ δικαίου γιὰ νὰ μὴν προβεῖ στὸ ἐγχείρημά του οὔτε, ἂν τυχὸν τοῦ ἐπιβαλλόταν μιὰ τέτοια ποινὴ, γιὰ νὰ μὴν τὸ ἐπαναλάβῃ⁵⁶. Σωστὰ λοιπὸν ὁ νομοθέτης δὲν προβλέπει ποινικὲς κυρώσεις γιὰ τὸ ὑποκείμενο τῆς αὐτοκαταστροφικῆς πράξης, χωρὶς καθόλου αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἀναγνωρίζει «δικαίωμα σὲ αὐτοκαταστροφή».

Ἐπίσης καὶ ἄλλες περιπτώσεις αὐτοπροσβολῆς δὲν ἐπιτρέπονται ὅταν συνιστοῦν παράλληλα καὶ ἑτεροπροσβολές, ἐφόσον θίγουν δικαιώματα ἄλλων⁵⁷. Ἐδῶ μάλιστα ἐπιβάλλεται καὶ ποινὴ γιὰ τὸ δράστη τους, καθὼς αὐτὴ μπορεῖ νὰ τὸν συνετίσει ἢ νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ (μελλοντικὴ) ἐπανάληψη τῆς πράξης, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μικρότερης ἔκτασης (καὶ ὄχι καταστροφικῆς) αὐτοπροσβολές. Ἔτσι, τιμωρεῖται ὁποῖος αὐτοτραυματίζεται προκειμένου ν' ἀποφύγει τὴ στράτευση (ἄρθρο 203§1 ΠΚ) ἢ προκειμένου νὰ εἰσπράξῃ ἀσφάλεια (ἄρθρο 388§2 ΠΚ) ἢ ὁποῖος καταστρέφει δικό του πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἀσφαλισμένο γιὰ νὰ εἰσπράξῃ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τὴ σχετικὴ ἀσφάλεια (ἄρθρο 388§1 ΠΚ) ἢ καταστρέφει δικό του πρᾶγμα γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἄσκηση ἐπ' αὐτοῦ δικαιώματος ἄλλου (ἄρθρο 399 ΠΚ) ἢ γιὰ νὰ ματαιώσῃ τὴν ἱκανοποίηση δανειστῆ του (ἄρθρο 397 ΠΚ). Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 17§1 Συντ., στὴν ὁποία ὀρίζεται ὅτι «ἡ ἰδιοκτησία τελεῖ ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ κράτους, τὰ δικαιώματα ὅμως ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὴ δὲν μποροῦν νὰ ἀσκοῦνται σὲ βάρος

55. Ἔτσι καὶ Δ. Σπινέλλης, ὁ.π. (στὴ σὴμ. 48, πρὶό πάνω), εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις, ἀρ. 30 (σ. 22).

56. Βλ. πρὶό πάνω τὴ σὴμ. 52.

57. Βλ. σχετικὰ Μαργαρίτη, Σωματικὲς βλάβες, ἔκδ. 6' 2000, σ. 79 ἐπ., Παπαδαμάκη, ὁ.π., σ. 133 ἐπ., Παρασκευόπουλου, ὁ.π. (στὴ σὴμ. 51, πρὶό πάνω). Πρβλ. Τζ. Σ. Μίλ, ὁ.π. (σὴμ. 40, πρὶό πάνω), σ. 140.

τοῦ γενικοῦ συμφέροντος»⁵⁸, καθὼς, βέβαια, καὶ ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 25§2 Συντ., κατὰ τὴν ὁποία «ἡ ἀναγνώριση καὶ ἡ προστασία τῶν θεμελιωδῶν καὶ ἀπαράγραπτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πολιτεία ἀποβλέπει στὴν πραγμάτωση τῆς κοινωνικῆς προόδου»⁵⁹, καὶ ἡ ἀμέσως ἐπόμενὴ τῆς §3 ποὺ ἀπαγορεύει τὴν καταχρηστικὴ ἄσκηση δικαιώματος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸ δικαίωμα δὲν εἶναι πάντα αὐτονόητη σὲ μιὰ φιλελεύθερη ἔννομη τάξη⁶⁰. Ὅταν τὸ δικαίωμα παρέχεται ὄχι μόνο γιὰ χάρη τοῦ ιδιωτικοῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ χάρη τοῦ δημόσιου συμφέροντος στὰ πλαίσια συνταγματικὰ κατοχυρωμένων θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου, καὶ ἡ κατάλυσή του ὀδηγεῖ σὲ ἀλλοίωση τοῦ χαρακτήρα τοῦ δικαίου ποὺ ἰσχύει, καὶ προσβάλλει τὸ νομικὸ μας πολιτισμό, ἡ παραίτηση τοῦ φορέα του ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κῦρος καί, συνεπῶς, οὔτε νὰ γίνεῖ δεκτὴ ὡς ἐπιτρεπόμενη, δῆθεν, ἄσκηση δικαιώματος. Ἐτσι, ἓνας φυλακισμένος δὲν μπορεῖ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ δικαίωμα νόμιμης μεταχειρίσεώς του στὰ πλαίσια τοῦ σωφρονιστικοῦ δικαίου καὶ νὰ συναινέσει λ.χ. στὴν ὑποβολή του σὲ βασανιστήρια⁶¹, οὔτε ἓνας κατηγορούμενος νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ δικαίωμα ὑπαγωγῆς του σὲ δίκαιη δίκη καὶ ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς νομιμότητος, συναίνωντας στὴν καταδίκη του χωρὶς νόμο

58. Πρβλ. σχετικὰ Ἐ. Βενιζέλου, Τὸ γενικὸν συμφέρον καὶ οἱ περιορισμοὶ τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων, 1990, σ. 51 ἐπ., Π. Δαγτόγλου, ὅ.π. (στὴ 21, πρὸ πάνω), τ. 6', ἀρ. περ. 1193 (σ. 895), Γ. Κασιμάτη, Ἡ συνταγματικὴ ἔννοια τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ διεύρυνσις αὐτῆς, Ἐπιθεώρησις Δημόσιου Δικαίου καὶ Διοικητικοῦ Δικαίου, 1974, σ. 209 ἐπ., Ἀ. Μάνεση, Συνταγματικὰ Δικαιώματα, α', ἀτομικὲς ἐλευθερίες, ἔκδ. γ' 1981, σ. 84 ἐπ., Ἀ. Μανιτάκης, ὅ.π. (στὴ σημ. 7, πρὸ πάνω), σ. 226, Δ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, τ. Γ', Ι, 1987, σ. 317, Κ. Χρυσόγονου, ὅ.π., σ. 338.

59. Ὁ Ἀ. Μανιτάκης, ὅ.π. (στὴ σημ. 7, πρὸ πάνω), σ. 265, εὐστοχα τονίζει ὅτι «τὰ δικαιώματα καὶ οἱ ἐλευθερίες τοῦ ἀτόμου... δὲν λειτουργοῦν μόνο ὡς "δικαιώματα τοῦ ὑποκειμένου", ἀλλὰ καί... ὡς ἐγγυήσεις θεσμικοῦ χαρακτήρα». Καὶ πρὸ κάτω, στὴ σ. 267: «Δὲν ὑπάρχει σωτηρία τοῦ "ἀντικειμενοποιημένου" καὶ "πολυδιασπασμένου" ὑποκειμένου ἄλλῃ ἀπὸ τὴν πολιτικοποίησή του». Ἀλλὰ «πολιτικοποίησις» στὰ πλαίσια μιᾶς ἄκρως ἀτομοκεντρικῆς, φιλελευθερίστικης καὶ ἐγωϊστικῆς ἰδεολογίας ποὺ ἀποδέχεται τὸ δικαίωμα αὐτοκαταστροφῆς τῆς ζωῆς δὲν νοεῖται.

60. Πρβλ. Δ. Σπινέλλη, ὅ.α.π. (στὴ σημ. 55, πρὸ πάνω), ἀρ. 30 (σ. 21). Ἐπίσης: Α. Eser, Ἱατρικὸ κατῆκον διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ διακοπὴ θεραπείας, ἑλλην. μετ. Βασιλακοπούλου / Ζώγα - Σακκά, [Σειρὰ «Ποινικὰ» ἀρ. 23], 1985, σ. 59.

61. «Συναινέση τοῦ θύματος γιὰ νὰ ὑποστῇ βασανιστήρια... εἶναι ὄχι μόνο ἀδιανόητη, ἀλλὰ καὶ - ἂν ὑπῆρχε - δὲ θὰ ἐπηρέαζε τὸν ἄδικο χαρακτήρα τῶν πράξεων» Σπινέλλη, ὅ.α.π.

πού νὰ προέβλεπε ὡς ἀξιόποινη τὴν πράξη του πρὶν ἀπὸ τὴν τέλεσή της, ἢ στὴν ἐκδίκασή τῆς ὑπόθεσής του ὅχι ἀπὸ τὸ νόμιμο, ἀλλὰ ἀπὸ αὐθαίρετο δικαστή.

Κατόπιν ὅλων αὐτῶν, μπορεῖ, νομίζω, νὰ καταλήξει κανεὶς ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα ὅτι «δικαίωμα στὸ θάνατο», ὅπως καὶ παραίτηση ἀπὸ τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ, δὲν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν ἔννομή τάξη, οὔτε θὰ μπορούσε νὰ ἀναγνωριστεῖ ὑπὸ τὰ σημερινὰ τουλάχιστον νομικὰ δεδομένα κατὰ τὸ ἰσχύον Σύνταγμα.

5. Καὶ ἐρχόμαστε, τέλος, σὲ μιὰ κρίσιμη ἀντίρρηση: Ὅταν κάποιος ἐπιλέγει τὸ θάνατο, εἴτε μὲ ἀπόπειρα αὐτοκτονίας εἴτε μὲ αἴτημα εὐθανασίας⁶², σημαίνει πὼς ἔχει κρίνει ὅτι δὲν ἔχει πιά συμφέρον νὰ ζεῖ. Ἐχει σταθμίσει τὴ φρίκη τῆς ζωῆς καὶ ἐπιλέγει τὴ φρίκη τοῦ θανάτου ὡς στιγμιαία γι' αὐτὸν καὶ λιγότερο ἐπαχθὴ κατάσταση. Παρόλο πὺν σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἡ κρίση αὐτὴ περὶ συμφέροντος καὶ ἡ συνακόλουθη ἐπιλογή δὲν γίνεται ὑπὸ καθεστὼς ἀδιατάρακτης συνειδήσεως⁶³, ὥστε νὰ εἶναι ἐλεύθερη καὶ νὰ ἀξιώνει ἔτσι τὸ σεβασμὸ τῆς ἀπὸ τοὺς ἄλλους, παρόλο, δηλαδὴ πὺν ἡ κρίση καὶ ἡ ἐπιλογή τοῦ θανάτου σὲ πολλὰς περιπτώσεις θὰ μπορούσε νὰ εἶναι διαφορετικὴ (ἀντίθετη) ἂν τὸ πρόσωπο σὲ μιὰ ἐπόμενη στιγμή αἰσθανόταν καλύτερα, ἢ ἀντίρρηση αὐτὴ ἔχει ἀσφαλῶς

62. Ὁ Κ. Βουγιούκας, Εὐθανασία καὶ ἀνθρωποκτονία ἐν συναινέσει, Ἀφιέρωμα εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Βαβοῦσκον, τ. Δ', 1991, σ. 49 ἐπ., σ. 68, ὑποστηρίζει ὅτι ἀφοῦ ἡ αὐτοκτονία δὲν ἀποτελεῖ ἔγκλημα, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀξιόποινη καὶ ἡ εὐθανασία πὺν τελεῖ τρίτος ὅταν ὁ πάσχων δὲν μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει τὴ ζωὴ μόνος του. Καὶ καταλήγει: «Ἡ ζωὴ συνιστᾷ δικαίωμα καὶ ὅχι ὑποχρέωσιν διὰ τὸν φορέα τῆς». Τὸ ἐπιχείρημα στήριξης τοῦ ἀτιμώρητου τῆς εὐθανασίας στὸ ἀτιμώρητο τῆς αὐτοκτονίας δὲν εὐσταθεῖ: Ἡ πρώτη ἀποτελεῖ ἑτεροπροσβολή, ἐνῶ ἡ δευτέρη αὐτοπροσβολή. Προϋποθέτει, λοιπόν, ἡ πρώτη συναίνεση τοῦ παθόντος ἢ παραίτηση ἀπὸ τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ, πὺν δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸς κατὰ τὸ δίκαιο στὴν περίπτωση αὐτὴ (βλ. πὺν πάνω τὴ σημ. 60 καὶ τὸ ἀντίστοιχο κείμενο). Ἀλλὰ καὶ ἡ δευτέρη (ἡ αὐτοκτονία) δὲν τιμωρεῖται γιὰ τοὺς λόγους πὺν ἐξηγήσαμε (βλ. πὺν πάνω τὴ σημ. 52) χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἀποτελεῖ ἐπιτρεπόμενη πράξη (βλ. τὸ ἀντίστοιχο κείμενο πάνω ἀπὸ τὸ δείκτη τῆς σημ. 56). Βλ. καὶ Ἀνδρουλάκη, ὁ.π., στὴ σημ. 48, πὺν πάνω, σ. 342 καὶ σημ. 22. Ὅσο γιὰ τὸ λογοπαίγριο «δικαίωμα / ὑποχρέωση» ἀναφορικὰ μὲ τὴ ζωὴ (πὺν χρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ὑποστηρικτὲς τοῦ «δικαιώματος στὸ θάνατο»), δὲν προσθέτει κατὰ τὸ οὐσιαστικὸ στὴ συζήτηση. Ὅτι ἡ ζωὴ συνιστᾷ δικαίωμα δὲν ἀμφισβητεῖται ἀπὸ κανέναν. Τὸ ζήτημα εἶναι ἂν συνεπάγεται ἀντίστοιχο «δικαίωμα στὸ θάνατο» καὶ ἂν εἶναι νομικὰ ἔγκυρη ἡ παραίτηση ἀπὸ τὸ δικαίωμα αὐτὸ καὶ ἡ συναίνεση στὴν κατάλυσή του (ἀπὸ τρίτον). Γι' αὐτὰ μόλις δόθη-κε ἀπάντηση στὸ κείμενο.

63. Πρὸβλ. Α. Eser, ὁ.π. (στὴ σημ. 60, πὺν πάνω), σ. 82.

ἠθικὴ βάση, ἔστω κι ἂν δὲν μπορεῖ νὰ γενικευτεῖ. Ὡστόσο καὶ πάλι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ θανάτου δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ σὲ (νομικὸ) δικαίωμα τοῦ φορέα τῆς ζωῆς. Γιατὶ τὸ ἐπιλεγόμενον στὴν περίπτωση αὐτὴ συμφέρον οὔτε βιοτικὸ εἶναι οὔτε ἔννομο. Ὑπερβαίνει τὴ βιοτικὴ μέριμνα γιὰ τὴν ὁποία παρέχονται ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη τὰ δικαιώματα καὶ εἰσέρχεται στὴν ὑπερβατικὴ σφαῖρα τῶν ὁριακῶν καταστάσεων τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, πού βρίσκονται ἐκτὸς τῶν ρυθμίσεων τοῦ θετικοῦ δικαίου.

Τὸ θετικὸ δίκαιο, ὡς ἔργο ἀνθρώπινο μὲ συγκεκριμένο σκοπὸ τὴν αὐτοσυντήρηση τῆς κοινωνίας στὸ ὁρισμένο κάθε φορὰ ἱστορικὸ σχῆμα, δὲν ἔχει λύσεις γιὰ ὅλα τὰ θέματα⁶⁴. Δὲν καλύπτει (οὔτε μπορεῖ νὰ καλύψει) τὸ «ἐπέκεινα» τοῦ κοινωνικοῦ χώρου, ὅπου βρίσκονται οἱ ὁριακὲς ὑπαρξιακὲς καταστάσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἠθικὲς ἐπιλογές του. Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ θανάτου ἀνήκει σ' αὐτές, ὅπως ἀνήκει σ' αὐτές καὶ ἡ ἐπιλογὴ τῆς ρήξης μὲ τὸ δίκαιο στὸ ἄκουσμα μιᾶς ἐσωτερικῆς φωνῆς τῆς Συνείδησης. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ αὐτοκτονήσει, ὅπως μπορεῖ καὶ νὰ ἐπαναστατήσει ἂν κρίνει πῶς «δὲν πάει ἄλλο». Ὅπως ὅμως κανεὶς δὲν ζητᾷ τὴν ἄδεια τοῦ δικαίου - δηλαδὴ τῆς ἔννομης τάξης - γιὰ νὰ ἐπαναστατήσει⁶⁵, ἔτσι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ζητήσει ἀπὸ τὴν ἔννομη τάξη τὴν ἄδεια νὰ αὐτοκτονήσει ἢ νὰ ὑποβληθεῖ σὲ εὐθανασία. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση, ὁ γιατρός σὲ μιὰ ὑπερβατικὴ ὑπαρξιακὴ σχέση μὲ τὸν ἄρρωστο καὶ μὲ ἀποκλειστικὸ στήριγμα τὴν ἐσωτερικὴ φωνὴ τῆς Συνείδησής του θὰ συνδράμει μὲ τὸν τρόπο πού ξέρεи καὶ πού ὅλοι γνωρίζουμε πῶς ἔχει. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ζητήσει τὴν ἄδεια τοῦ δικαίου, γιατί ἀπλούστατα τὸ δίκαιο δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ τὴ δώσει. Γιὰ τὴν ἐπιλογὴ του, ἠθικὴ ἢ ὄχι, τὸ λόγο θὰ δώσει στὸ Θεό, ἂν πιστεύει, καὶ στὴ φωνὴ τῆς Συνείδησής του.

Αὐτοὶ πού ὑποστηρίζουν πῶς μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐκδοθεῖ νόμος ὁ ὁποῖος νὰ ἐπιτρέπει τὴν εὐθανασία ἔστω ὑπὸ προϋποθέσεις θὰ πρέπει νὰ ξέρουν πῶς ἓνας τέτοιος νόμος θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀντισυνταγματικός. Ἀντίθετος καὶ μὲ τὸ

64. Ἐξάλλου, στὴν ἀνεπάρκεια αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπινου ἔργου ὀφείλονται καὶ οἱ, ὄχι σπάνιες, ἀντινομίες του· πρβλ. Μ. Καραῖη, Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν τοῦ Μ. Scheler καὶ τὸ φαινόμενο τοῦ τραγικοῦ στὸ δίκαιο - Μία φαινομενολογικὴ προσέγγιση τῶν ἀντινομιῶν τοῦ δικαίου, ἐκδ. Σάκκου-λα, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 48 ἐπ., ὅπου καὶ παραπομπές σὲ γερμανοὺς φιλοσόφους πού ἀνέλυσαν τὸ θέμα τῶν ἀντινομιῶν τοῦ δικαίου, σ. 58 ἐπ.

65. Ἀφοῦ ἔρχεται σὲ ρήξιν μαζί της. Πρβλ. Καραῖη, ὁ.ἀ.π., σ. 47.

Σύνταγμα πού ισχύει καὶ μὲ τὶς διεθνεῖς συμβάσεις γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα.

Τὸ λεγόμενο «δικαίωμα στὸ θάνατο», ὅπως καὶ τὸ λεγόμενο «δικαίωμα στὴν ἐπανάσταση» θὰ παραμείνουν ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσή τους ἀντικείμενα μιᾶς ἠθικῆς ἢ πολιτικῆς συζήτησης, πέρα ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ θετικοῦ δικαίου καὶ τῶν ρυθμίσεών του.